

Πειραικό Ορόσημο

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΤΕΥΧΟΣ 78

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΜΑΡΤΙΟΣ 2022

3

Γνώμη

Ενεργειακή κρίση και εναλλακτικές λύσεις

Του Γιάννη Πολυχρονόπουλου Προέδρου του Συλλόγου

"Φίλοι του Αρχαιολογικού Μουσείου και Αρχαιολογικών Χώρων - Μνημείων Πειραιά"

4

Αρχαιογνωστικά

Η τέχνη της Αναγέννησης: Ο 15ος αι. (Quattrocento)

Του Γιώργου Σταϊνχάουερ, Αρχαιολόγου - τ. Εφόρου Αρχαιοτήτων

10

Ιστορικά

Ο Πειραιάς μετά την απελευθέρωση του Ελληνικού Κράτους

Του Κωνσταντίνου Σ. Γιαννακού, Δρα Πολιτικού Μηχανικού, Fellow ASCE,

Γεν. Γραμματ. Εταιρείας Διερεύνησης Αρχαιο-Ελληνικής και Βυζαντινής Τεχνολογίας/ΕΔΑΒΥΤ

Μέλος της Ένωσης Ευρωπαίων Αρχαιολόγων (Ε.Α.Α.), της Εταιρείας Αιγαιακής Προϊστορίας "ΑΙΓΕΥΣ"

14

Πειραιοκεντρικά

Τουρκολίμανο και Πειραιάς. Η προέλευση της ονομασίας τους

The origin of the name Piraeus and Turcolimano

Του Χάρη Κουτελάκη, δρ Αρχαιολογίας -Ιστορικού

19

Ματιές στην Πειραιϊκή Ιστορία

Μικρά πειραιώτικα κείμενα

• Για το πειραιϊκό αρχείο του Γεωργίου Κρέμου • Για το "Ξυπνητήρι" του Σπύρου Μελά

• Για ένα Μουσείο Δημοτικού Θεάτρου Πειραιά

Του Δημήτρη Κρασονικολάκη, Δημοσιογράφου - Συλλέκτη. Ανεξάρτητου ερευνητή πειραιϊκής ιστορίας και λογοτεχνίας

23

Επικαιρικά

Μια έκκληση για το Αρχαιολογικό Μουσείο του Πειραιά

Του Γιώργου Σταϊνχάουερ, Αρχαιολόγου - τ. Εφόρου Αρχαιοτήτων

ΠΕΙΡΑΪΚΟ ΟΡΟΣΗΜΟ

Τριμηνιαία Έκδοση του Συλλόγου "ΦΙΛΟΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ - ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΠΕΙΡΑΙΑ"

Αλκιβιάδου 229, 185 36 Πειραιάς - Τηλ. & Φαξ 210-42.88.017 - E-mail: museio.peiraia@gmail.com

ΚΩΔ. ΕΝΤΥΠΟΥ 035702 • Τεύχος 78 • Ιανουάριος - Φεβρουάριος - Μάρτιος 2022

ΕΚΔΟΤΗΣ:

ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΟΛΥΧΡΟΝΟΠΟΥΛΟΣ

Δερβενακίων 24, 185 45 Πειραιάς,
Τηλ.: 210-4060000

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΥΛΗΣ:

ΚΩΣΤΗΣ ΜΑΝΩΛΑΚΗΣ

Πύλης 75-79, 185 33 Πειραιάς
Τηλ.: 210-4121935

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΓΑΡΔΑ

ΚΩΣΤΗΣ ΜΑΝΩΛΑΚΗΣ

ΓΕΡ.-ΝΙΚ. ΜΠΟΥΓΑΣ

Το περιοδικό κυκλοφορεί εκτός εμπορίου.

Διανέμεται δωρεάν.

Τα ενυπόγραφα άρθρα δεν εκφράζουν υποχρεωτικά τις απόψεις του Διοικητικού Συμβουλίου του Συλλόγου

ΑΤΕΛΙΕ - ΕΚΤΥΠΩΣΗ:

ΓΕΩΡΓΙΑ & ΜΑΡΙΑ-ΕΛΕΝΗ ΜΟΥΡΟΥΣΙΑ Ο.Ε.

Κολοκοτρώνη 144, 185 36 Πειραιάς
Τηλ.: 210 41 82 591, 210 45 37 521
E-mail: mourousias1@yahoo.gr

ΣΗΜΕΙΑ ΔΙΑΘΕΣΗΣ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ "ΠΕΙΡΑΪΚΟ ΟΡΟΣΗΜΟ"

- Δημαρχείο Πειραιά: Πλ. Κοραή 1
- Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά: Χαρ. Τρικούπη 31
- Βιβλιοπωλεία:**
 - BALABANIS: Καραολή & Δημητρίου 43, Πειραιάς
 - ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΣ Ν. & ΣΙΑ Ο.Ε.: Καραϊσκού 157, Πειραιάς και Φίλωνος 35, Πειραιάς
 - ΤΣΙΟΥΣΤΑΣ ΑΝΔΡΕΑΣ & ΟΥΡΑΝΙΑ Ο.Ε.: Κολοκοτρώνη 100, Πειραιάς
 - ΧΑΤΟΠΟΛΙΣ: Καραολή και Δημητρίου 32, Πειραιάς
 - FATA LIBELLI: Πραξιτέλους 161-163, 185 35 Πειραιάς

Φωτογραφία εξωφύλλου: Ο Αχιλλέας στην αυλή του βασιλιά Λυκομήδη - λεπτομέρεια από το ψηφιδωτό των ελληνιστικών χρόνων, που προέρχεται από την αρχαία πόλη Σελεύκεια - Ζεύγμα στα σύνορα Τουρκίας - Συρίας. Σήμερα βρίσκεται στο μεγαλύτερο Μουσείο ψηφιδωτών στον κόσμο, στην πόλη Αντιόχεια Ταύρου (Γκαζιαντέπ)

Ενεργειακή κρίση και εναλλακτικές λύσεις

Του Γιάννη Πολυχρονόπουλου

Προέδρου του Συλλόγου "Φίλοι του Αρχαιολογικού Μουσείου και Αρχαιολογικών Χώρων - Μνημείων Πειραιά"

Ο τελευταίος χρόνος έφερε στην πρώτη γραμμή και ανέδειξε με εκρηκτικό τρόπο το πρόβλημα της ενεργειακής κρίσης. Η πανδημία και ο πόλεμος της Ρωσίας στην Ουκρανία σάρωσαν στην ουσία τα διεθνή ενεργειακά μοντέλα. Η ενεργειακή εξάρτηση της Ευρώπης από ορυκτά καύσιμα και από τρίτες χώρες, όπως η Ρωσία, θέτουν εσπευσμένα επί τάπητος αλλαγές και μετασχηματισμούς που απαιτούνται για τη διαφοροποίηση των πηγών παραγωγής ενέργειας.

Ήδη λόγω της κλιματικής αλλαγής η Ευρωπαϊκή Ένωση προσανατολιζόταν στις Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας (ΑΠΕ) για την επίτευξη της κλιματικής ουδετερότητας μέχρι το 2050 θέτοντας ενδιάμεσους στόχους μέχρι το 2030. Μέχρι να επιτευχθούν αυτοί οι στόχοι το φυσικό αέριο αποτελούσε ένα ενδιάμεσο καύσιμο. Τα προγράμματα όμως αυτά, δυστυχώς διακυβεύονται από την παρόξυνση του προβλήματος, λόγω του πολέμου. Η εκτίναξη των τιμών του πετρελαίου, του φυσικού αερίου και του ηλεκτρικού ρεύματος σε πρωτοφανή επίπεδα εντείνουν το πρόβλημα της ενεργειακής φτώχειας. Απειλούν να συμπαρασύρουν σε απαγορευτικά μεγέθη τα κόστη παραγωγής στις επιχειρήσεις μετακυλώντας την αύξηση στα τελικά προϊόντα, που φτάνουν στον καταναλωτή με συνέπεια τη σημαντική αύξηση, για πρώτη φορά μετά από πολλά χρόνια, του πληθωρισμού.

Οι διεθνείς οικονομίες κλυδωνίζονται από αυτούς τους «τεκτονικούς σεισμούς» στην ενέργεια και κινδυνεύουν να περάσουν από μία νέα φάση γενικευμένης οικονομικής κρίσης. Η λύση που προβάλλει πλέον επιτακτικά με επιτάχυνση όλων των ενεργειών και δράσεων είναι η πλήρης απεξάρτηση των χωρών από ορυκτά καύσιμα και η απεξάρτηση από ορισμένες χώρες - παραγωγούς ενέργειας. Οι Ευρωπαϊκές χώρες είναι υποχρεωμένες αν θέλουν να αλλάξουν τον ενεργειακό χάρτη και το ξεπερασμένο ενεργειακό μοντέλο, στο οποίο βασίζονται να συντμήσουν όσο μπορούν αυτόν τον χρόνο και να επιταχύνουν τα βήματά τους.

Το μέγεθος του προβλήματος φαίνεται στη χώρα μας ιδιαίτερα από το γεγονός ότι το 66,5% της ενέργειας που καταναλώνει είναι από εισαγωγές πετρελαίου και φυσικού αερίου. Η Ευρωπαϊκή Ένωση έθεσε ως στρατηγικό στόχο μέχρι το 2030 τη μείωση της εκπομπής αερίων του θερμοκηπίου

κατά 40%, την αύξηση των ΑΠΕ στο 32% και την αύξηση της ενεργειακής αποδοτικότητας στο 32,5%.

Η εικόνα αυτή δείχνει ότι έχει να διανυθεί ακόμη σημαντική απόσταση. Ορισμένες χώρες της Ευρώπης έχουν βέβαια σημαντικά αποτελέσματα και άλλες έχουν μείνει πίσω. Το 2019 π.χ. στη Σουηδία η κατανάλωση ενέργειας από ΑΠΕ ήταν στο 56,4%, στη Φιλανδία στο 37,2% ενώ μερικές άλλες ήταν κάτω από 10%. Η Ελλάδα βρίσκεται περίπου στο μέσο όρο της Ευρώπης: από 7,2% το 2014 έφτασε σε κατανάλωση ενέργειας από ΑΠΕ το 2019 στο 19,7%. Όσον αφορά το ποσοστό ενέργειας από ΑΠΕ η Ελλάδα έφτασε από το 7,8% το 2004 στο 30,3% το 2019, ενώ τον ίδιο χρόνο η Αυστρία είχε 75%, η Σουηδία 71%, η Δανία 65%.

Οι εθνικοί στόχοι για την κατανάλωση ενέργειας είναι να αυξηθεί το μερίδιο συμμετοχής των ΑΠΕ στο 30% μέχρι το 2030. Επίσης το μερίδιο συμμετοχής των ΑΠΕ στην κατανάλωση ηλεκτρικής ενέργειας να φτάσει την ίδια χρονιά στο 55%, για την κατανάλωση θέρμανσης - ψύξης στο 38% και στις μεταφορές να φτάσει το 14%.

Μέσα σε αυτές τις συνθήκες η ενεργειακή φτώχεια είναι ένα τεράστιο κοινωνικό ζήτημα που σχετίζεται με την αδυναμία κάλυψης των ενεργειακών αναγκών ευρύτερων κοινωνικών στρωμάτων. Για τον ριζικό μετασχηματισμό στον τομέα της ενέργειας, μεγάλο ρόλο θα παίξουν οι προσανατολισμοί επιχειρήσεων σε πράσινες επενδύσεις, η εξοικονόμηση ενέργειας, μέσω των βελτιώσεων στα κτίρια, η μετάβαση από τα ορυκτά καύσιμα στις ΑΠΕ και σε άλλες καθαρές μορφές όπως, υδρογόνο, αμμωνία, υδροηλεκτρικά έργα, αντλησιοταμίευση κ.ά.

Μία πολλά υποσχόμενη μορφή ενεργειακής δράσης με πράσινο προσανατολισμό αποτελούν οι ενεργειακές κοινότητες. Στη χώρα μας θεσμοθετήθηκαν μόλις το 2018 με τον Ν. 4513. Ο νόμος αυτός δίνει τη δυνατότητα σε πολίτες, φορείς των ΟΤΑ και μικρομεσαίες επιχειρήσεις να συστήσουν αστικούς συνεταιρισμούς που να δραστηριοποιούνται στον τομέα της ενέργειας, σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο. Πρόκειται για συνεταιρισμούς, μέσω των οποίων οι πολίτες αποκτούν ενεργό ρόλο στην παραγωγή, αυτοκατανάλωση, αποθήκευση του περισσεύματος και πώληση της καθαρής ενέργειας. Πολλοί μιλούν για την υλοποίηση της ενεργειακής δημοκρατίας. Στη Γερμανία π.χ. το 2016 το 42% της εγκατεστημένης ισχύος ΑΠΕ ανήκε σε πολίτες. Η Ευρωπαϊκή Ομοσπονδία Ενεργειακών Συνεταιρισμών αριθμεί 1900 συνεταιρισμούς - μέλη αντιπροσωπεύοντας 1.250.000 ευρωπαίους πολίτες. Στη χώρα μας από το 2018 έχουν ιδρυθεί 1036 ενεργειακές κοινότητες, από τις οποίες οι 194 βρίσκονται σε λιγνιτικές περιοχές. Στην πλειονότητά τους έχουν κερδοσκοπικό χαρακτήρα.

Εν κατακλείδι η ενεργειακή κρίση ωθεί σε αναζητήσεις εναλλακτικών τρόπων παραγωγής ενέργειας και είναι σίγουρο ότι οι ενεργειακές κοινότητες είναι ένας σημαντικός κρίκος σε αυτή την αλυσίδα των νέων ενεργειακών δράσεων.

Η τέχνη της Αναγέννησης: Ο 15ος αι. (Quattrocento)

Του Γιώργου Σταϊνχάουερ,
Αρχαιολόγου, τ. Εφόρου Αρχαιοτήτων

Η νέα αυτοπεποίθηση που έφερε στη Δύση η οικονομική ακμή, το άνοιγμα στον κόσμο και η πολιτική ανεξαρτησία, πήρε όπως είδαμε στο προηγούμενο τεύχος στην επαφή με τα αρχαία ελληνικά κείμενα τη μορφή μιας ολικής αναγέννησης του ανθρώπου: ανακάλυψη του σώματος, διεκδίκηση της ελευθερίας της προσωπικότητας, άνοιγμα των πνευματικών οριζώντων, δημιουργία τελικά ενός νέου κόσμου ηθικών, πνευματικών και αισθητικών αξιών. Σ' αυτό και στο επόμενο τεύχος θα προσπαθήσουμε να σκιαγραφήσουμε την ιστορία της δημιουργίας στους δύο αυτούς -15ο και 16ο- αιώνες, των βασικών μορφών έκφρασης της νεότερης ευρωπαϊκής (όπως στον 5ο και 4ο αιώνα της ελληνορωμαϊκής) τέχνης. Η τέχνη -όπως η ατομική μνήμη- αποτελεί το αποτύπωμα της συνείδησης της συνέχειας της κοινότητας μέσα στο

χρόνο. Η Αναγέννηση, μπορεί να αναζητά στην αρχαιότητα νέους δρόμους, εξακολουθεί όμως να παραμένει βαθιά ριζωμένη στην χριστιανική παράδοση. Έτσι – και για πολύ ακόμη – θα είναι η θρησκευτική αρχιτεκτονική, η εκκλησία, που θα προσφέρει το βασικό πλαίσιο έκφρασης της νέας αίσθησης του χώρου, η αιογραφία και η θεματογραφία του χριστιανικού μύθου (ο χριστολογικός κύκλος, οι βίοι των αγίων) που θα δίνει το βασικό εικονογραφικό πλαίσιο της έκφρασης του νέου ανθρωπιστικού ιδανικού. Οι θεοί του Ολύμπου και οι αρχαίοι μύθοι δεν θα κάνουν την εμφάνισή τους πριν από τα μέσα του αιώνα. Το νέο που έφερε η αρχαιότητα θα φανεί στην αλλαγή της αντίληψης, τον εξανθρωπισμό, της μορφής και του κόσμου: το μέτρο είναι τώρα ο άνθρωπος -σώμα και πνεύμα- και ο ανθρώπινος, από μια ανθρώπινη προοπτική, όχι ο αφηρημένος, μεταφυσικός, χώρος.

Το γεωγραφικό πλαίσιο, τα δύο κέντρα, όπου μέσα σε ένα διαφορετικό κλίμα και με διαφορετικά χαρακτηριστικά, πήρε μορφή το πνευματικό φαινόμενο που ονομάζουμε Αναγέννηση ήταν, όπως είδαμε στα προηγούμενα, οι πόλεις

της βόρειας και κεντρικής Ιταλίας με πρωτοπόρο τη Φλωρεντία, και εκείνες της ΒΔ Ευρώπης με κέντρο τη Φλάνδρα.

Η ιταλική Αναγέννηση έχει μια πατρίδα, τη Φλωρεντία. Εδώ γεννιέται, ωριμάζει και παίρνει την κλασική της μορφή. Από εδώ προέρχονται οι πρωτοπόροι και οι κύριοι εκφραστές της, από τον Δάντη, τον Πετράρχη και τον Βοκάκιο στη λογοτεχνία έως τον Λεονάρντο και τον Μιχαήλ Άγγελο στην τέχνη, εδώ, σύγχρονα και αλληλένδετα με τις περιπέτειες της πόλης, θα είναι και τα μεγάλα βήματα της Αναγέννησης.

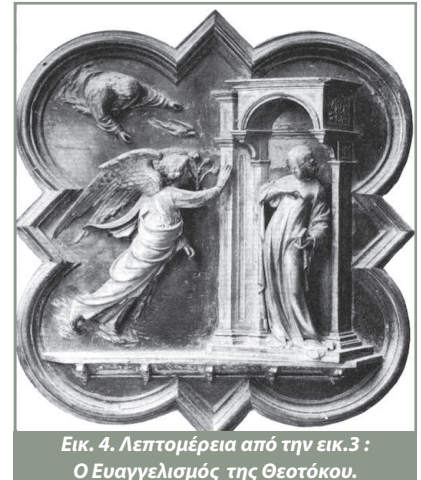
Εικ. 1. Fra Angelico. Η Παναγία Linaiuoli, Φλωρεντία 1433

Εικ. 2. Ghiberti. Τα αγάλματα των Αγ. Ιωάννη (αρ.) και Αγ. Ματθαίου (δεξ.) (1413 - 1420), Orsanmichele, Φλωρεντία

Εικ. 3. Ghiberti Η θύρα του Βαπτιστηρίου, Φλωρεντία 1403-1425

Εικ. 4. Λεπτομέρεια από την εικ. 3 : Ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου.

Εικ. 5. Donatello. Η θύρα του Βαπτιστηρίου (ονομ. «πύλες του Παραδείσου») 1425-1450

Εικ. 6. Λεπτομέρεια από την Εικ. 5: Η γιορτή στο παλάτι του Ηρώδη

1. Το πρώτο βήμα της θα γίνει με την υπέρβαση της αισθητικής του Διεθνούς Γοτθικού Ρυθμού, που από τον 14ο αι. κυριαρχεί σε όλη την Ευρώπη.

Τούτο θα ολοκληρωθεί στην πρώτη τριακονταετία του αιώνα, συγχρόνως με τη θεμελίωση κάτω από μια φιλόδοξη πλουτοκρατική δημοκρατία της πολιτικής κυριαρχίας της Φλωρεντίας στην κεντρική Ιταλία.

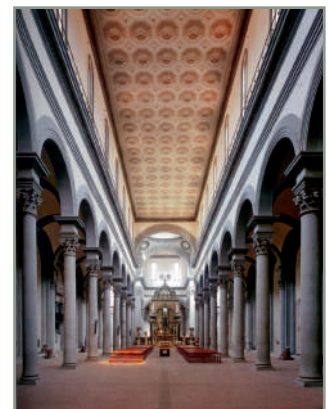
Η μεταβατική αυτή περίοδος δεν χαρακτηρίζεται από κάποια ομοιόμορφη εξελικτική πορεία της αισθητικής αντίληψης. Όπως στην ζωή και σκέψη του αναγεννησιακού ανθρώπου, έτσι και στην τέχνη η γέννηση του νέου θα επηρεάσει αλλά δεν θα εξαλείψει το παλαιό, που με διάφορες

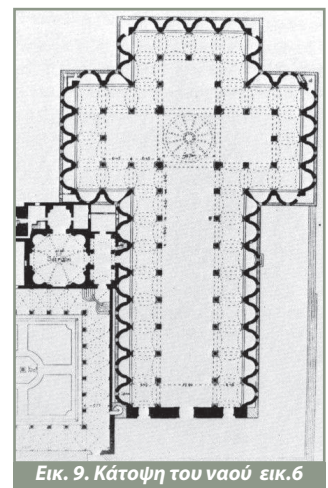
Εικ. 7. Ο καθεδρικός ναός της S. Maria dei Fiori και το Βαπτιστήριο. Φλωρεντία. Χαλκογραφία του 18ου αι.

μορφές θα διατηρήσει ακόμα και ως το δεύτερο μισό του αιώνα στοιχεία της μικρογραφικής, καλλιγραφικής παράδοσης στην αντίληψη της μορφής και της σύνθεσης. Την παράδοση αντιπροσωπεύουν τον 15ο αι ζωγράφοι τόσο διαφορετικοί όπως ο Τζέντιλε ντα Φαμπριάνο (Gentile da Fabriano) βλ. την Προσκύνηση των Μάγων 1430. Πειραϊκό Ορόσημο 76 εικ.8), και ο πρώιμος Fra Angelico (βλ. Παναγία Λιναϊούλι 1433) (Εικ.1) και συνεχίζουν έως στα μέσα του αιώνα ζωγράφοι, όπως ο Μπενότσο Γκοτσόλι (Benozzo Gozzoli) (Προσκύνηση Μάγων 1460 βλ. Ορόσημο 77 εικ.2). Τη γέννηση του νέου παρακολουθούμε στην κλασική εξέλιξη της μορφής και της αρχιτεκτονικής παισίωσής της στο έργο του σπουδαίου γλύπτη Γκιμπέρτι (Lorenzo Ghiberti), στη σύγκριση π.χ. των δύο αγαλμάτων του Ιωάννη Βαπτιστή του 1414 και του Αγ. Ματθαίου του 1420 (Εικ. 2), και ακόμα πιο έντονα, στην εξέλιξη της αντίληψης της διακόσμησης στις δύο χάλκινες θύρες του Βαπτιστηρίου της Φλωρεντίας, όπου την γοτθική παισίωση και τη μικρογραφική τεχνοτροπία των 20 εικονιδίων της πρώτης θύρας (1403- 1425) (Εικ.3, 4) αντικαθιστούν δέκα ορθογώνιοι πίνακες και μια κλασική αντίληψη του χώρου της δεύτερης θύρας του 1425 -1450 (Εικ.5, 6).

Είναι ακριβώς η εποχή -γύρω στα 1425- που η νέα αίσθηση της λιτής σωματικότητας, της δραματικής έκφρασης της πλαστικής μορφής και του ενιαίου αρχιτεκτονικού χώρου θα βρει την πρώτη έκφραση της μέσα από το έργο τριών μεγάλων καλλιτεχνών του 15ου αι.: του Brunelleschi στην αρχιτεκτονική, του Donatello στην γλυπτική και του Masaccio στη ζωγραφική.

Εικ. 8. Brunelleschi. Ο ναός του Αγ.Πνεύματος (S. Spirito) Φλωρεντία

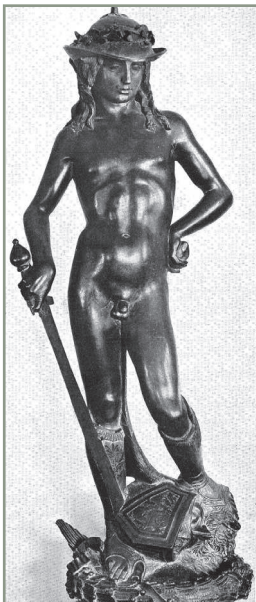

Εικ. 9. Κάτοψη του ναού Εικ.6

Την σχεδίαση και κατασκευή (1417 κ.ε.) από τον Brunelleschi του τεράστιου τρούλου του καθεδρικού ναού της Φλωρεντίας, ενός σύγχρονου θαύματος κατάκτησης του ενιαίου αρχιτεκτονικού χώρου, έκφραση της αυτοπεποίθησης της φλωρεντινής δημοκρατίας (Εικ.7). Ακολούθησε μια σειρά εκκλησιών (από το San Lorenzo, 1419 στο Santo Spirito 1436 (Εικ.8, 9) και δημο-

Εικ. 10. Brunelleschi. Spedale dei Innocenti, Φλωρεντία

Εικ. 11. Donatello. Το χάλκινο άγαλμα του Δαβίδ, από το Palazzo della Signoria, Bargello Φλωρεντία

Εικ. 12. Donatello. Το έφιππο άγαλμα του κοντοπέρου Gattamelata, στην Piazza del Santo, Πάντοβα

Εικ. 13. Donatello. Η γιορτή στο Παλάτι του Ηρώδη. Βαπτιστήριο Σιένας

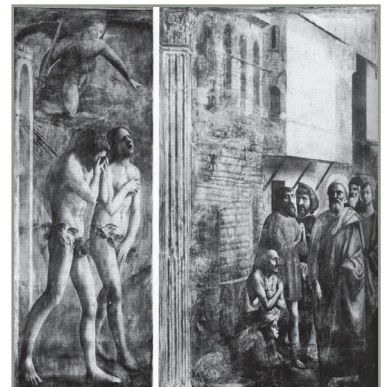
Εικ. 14. Donatello. Λεπτομέρεια από το θαύμα του Αντωνίου, από το ιερό του Santo, Πάντοβα

σίων έργων, όπως το Spedale dei Innocenti (εικ.10), όπου το γοτθικό τόξο αντικαθίστα η χαριτωμένη ελαφριά κορινθιακή κιονοστοιχία με τα ημικυκλικά τόξα που τονίζει το σκούρο μάρμαρο και η διάρθρωση των τοίχων με κορινθιακούς ημικίονες, στοιχεία που θα αποτελέσουν έκτοτε το σταθερό χαρακτηριστικό της αναγεννησιακής στοάς. Την παράλληλη τάση για διεύρυνση της αντίληψης του χώρου, που θα χαρακτηρίσει τις προοπτικές αναζητήσεις στη ζωγραφική των μέσων του αιώνα (βλ. παρακάτω) – προδιαγράφει η αντικατάσταση στο τελευταίο έργο του (Santo Spitiro), του ευθύγραμμου εξωτερικού τοίχου από μια διαδοχή κογχών (ο.π.εικ.9)

Αποφασιστικός ήταν ο ρόλος που έπαιξε στην εξέλιξη της φλωρεντινής τέχνης το τεράστιο και ποικίλο έργο και η ισχυρή προσωπικότητα (και μακροβιότητα) του Ντονατέλο (Donatello ή Donato di Nicolò di Betto Bardi 1386– 1466). Ήδη το 1408 με την κλασσική ελεγειακή πόζα της εμβληματικής της φλωρεντινής δημοκρατίας μορφής του Δαβίδ (σ' αυτήν θα επανέλθουν ο Βερόκιο και ο Μιχαήλ Άγγελος), την πρώτη γυμνή μορφή στην αναγεννησιακή πλαστική (εικ.11), πρώτος αυτός εμπνέεται κατευθείαν από τους αρχαίους, που μελετά στη Ρώμη το 1431-1433, χωρίς όμως ποτέ να τους μιμείται τυφλά, όπως δείχνει το εμπνευσμένο από τον Μάρκο Αυρήλιο του Καπιτωλίου άγαλμα του

Εικ. 15. Masaccio. Η Αγία Τριάδα. Τοιχογραφία. Santa Maria Novella, Φλωρεντία

Εικ. 16. Masaccio. (αρ.) Η έξωση των Πρωτοπλάστων από τον Παράδεισο (Δεξ.) Η ίαση του παραλυτικού.. Τοιχογραφίες από το παρεκκλήσιο Brancacci της Santa Maria del Carmine, Φλωρεντία

Gattamelata (εικ.12). Την τέχνη του στο απόγειό της από τα 1425 χαρακτηρίζει ο συνδυασμός του ρεαλισμού και της δυναμικής, απόδοσης των μορφών και των κινήσεων (εικ.13) με ένα πρώιμο ενδιαφέρον για την προοπτική απόδοση του χώρου (εικ.14). Αυτή η δραματική ποιότητα, το τραγικό πάθος και η δυναμική του περιγράμματος, που συχνά αδιαφορεί για την ομορφιά, θα σημαδέψουν όλους τους μεγάλους φλωρεντινούς ζωγράφους των μέσων και του δεύτερου μισού του 15ου αιώνα: από αυτόν ο Καστάνιο (Andrea del Castagno) αντλεί την εσωτερική ένταση, ο Πολλαϊουόλο (Antonio Pollaiuolo), την μυώδη δομή, ο Μποτιτσέλι (Sandro Boticelli) το έντονο σκληρό, μεταλλικό περίγραμμα των μορφών τους.

Στη ζωγραφική τον νέο, ζωογόνο, αέρα θα φέρει το λιτό, μεγαλόγραμμα ύφος του πρόωρα χαμένου Μαζάτσο (Masaccio 1401– 1428), που χαρακτηρίζουν οι συμπαγείς, ενταγμένες σε ένα προοπτικό χώρο συνθέσεις και οι ρεαλιστικές, με πραγματικό όγκο -στην παράδοση του εμπνευσμένες από το γλύπτη Pisano μορφές, με τις βαριές πτυχώσεις, τις οποίες υπογραμμίζουν οι έντονες φωτοσκιάσεις (εικ.15, 16, 17). Η άμεση επίδραση της νέας αντίληψης του σώματος και του χώρου στους συγχρόνους είναι φανερή στην Παναγία του Φρα Φίλιππο Λίππι (εικ. 18) και στη εξέλιξη του Φρα Αντζέλικο, στον ενιαίο φωτισμό και τις φωτοσκιάσεις που αναδεικνύουν την πλαστικότητα των μορφών των

Εικ. 17. Masaccio. Παναγία Βρεφοκρατούσα, National Gallery, Λονδίνο

Εικ. 18. Fra Filippo Lippi. Παναγία Βρεφοκρατούσα (Taquinia Madonna), Ρώμη

Εικ. 19. Fra Angelico. *Sacra Conversazione*: Παναγία με έξι Αγίους. Αγ.Βικέντιος Annalena

αγίων μπροστά στον ενιαίο φόντο, που πλαισιώνουν την ενθρονισμένη Παναγία στην παλαιότερη *sacra conversazione* (παράσταση της Παναγίας εν μέσω των Αγίων, διάδοχο της Βρεφοκρατούσας) στον Αγ. Βικέντιο Annalena (Εικ.19).

2. Η περίοδος (1450- 1475) της άτυπης εξουσίας του Κόσμου των Μεδίκων στη Φλωρεντία συμπίπτει με τη δεύτερη μεγάλη καμπή και την ακμή της τέχνης της φλωρεντινής Αναγέννησης.

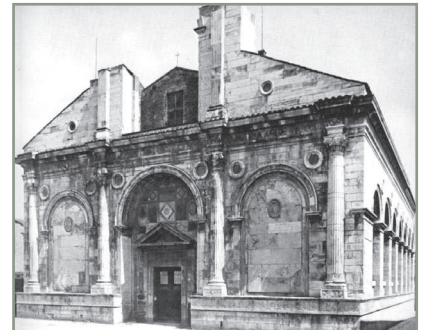
Τον τόνο θα δώσει σ' αυτήν η πολύμορφη, γνήσια αναγεννησιακή μορφή, του ουμανιστή λόγιου αρχιτέκτονα Αλμπέρτι (Leon Battista Alberti 1404-1470), ο οποίος με τα γραπτά του θα κωδικοποιήσει τις θεωρητικές αρχές της αναγεννησιακής τέχνης, που θα υλοποιήσει στα αρχιτεκτονικά έργα του. Στο Περί ζωγραφικής (De la pittura 1435) διατυπώνει τις δυο αρχές της ζωγραφικής αναπαράστασης: πρώτον την ενότητα του χώρου με την προοπτική οργάνωση του χώρου της παράστασης και τη σωστή τοποθέτηση των μορφών σε αυτό· δεύτερον την δραματική (σε δράση, όχι ακίνητη σε παράταξη) ομαδοποίηση των τελευταίων έτσι ώστε να αποκτά νόημα η αφήγηση. Στο εμπνευσμένο από τον Βιτρούβιο (de re aedificatoria 1450) δίνει τους κανόνες της αρχιτεκτονικής, που εφαρμόζει στην πράξη: στο Palazzo Rucellai (1446 Εικ. 20) με τη ρυθμική διάρθρωση των τοίχων, με την γνωστή από το Κολοσσαίο κατά όροφο σειρά (αρχίζοντας από κάτω) πεσών τουσκανικού, δωρικού και κορινθιακού ή σε απομίμηση αρχαίου ναού (Tempio Malatestiano στο Ρίμινι 1446) (Εικ.21). Το επόμενο μεγάλο βήμα θα είναι η μετάβαση από αυτή την αρχιτεκτονική του

Εικ. 20. Alberti, Palazzo Rucellai, Φλωρεντία

τοιχίου σε μια αρχιτεκτονική ενιαίου περικλειόμενου χώρου, όπου τη δρομική τρίκλιτη διάταξη αντικαθιστά η διαδοχή αλληλοσυνδεόμενων, στο πρότυπο των ρωμαϊκών Θερμών του Διοκλητιανού χώρων (το πρώτο διστακτικό βήμα είχε γίνει όπως είδαμε από τον Μπρουνελέσκι στο S. Spitiro), στην οποία προσαρμόζεται και το σχέδιο της προσόψεως (βλ. S. Andrea 1472 Εικ. 22, 23). Συγχρόνως με τον Αγ. Ανδρέα, που διατηρεί την παραδοσιακή κάτοψη του λατινικού σταυρού (βασιλική με εγκάρσιο κλίτος), ο Alberti σχεδιάζει στο ναό του Αγ. Σεβαστιανού, ένα κτίριο με πρόσοψη αρχαίου ναού σε υψηλή κλιμακωτή κρηπίδα και κάτοψη ελληνικού (ισοσκελούς) σταυρού (Εικ. 24), που ο ίδιος θεωρεί την τέλεια μορφή και την ολοκληρωμένη έκφραση του πλατωνικού Θεού. Ο Alberti θα καθιερωθεί έτσι ο θεμελιωτής της αναγεννησιακής αντίληψης του κτιρίου ως ενός οργανικού συνόλου, πρόδρομος σ' αυτό του Μπραμάντε (Bramante).

Το ίδιο ιδανικό της ενότητας-χρωματικής, σχεδιαστικής, προοπτικής του χώρου εμπνέει και τους ζωγράφους. Την αρχή της περιόδου-γύρω στα 1450-1460- σηματοδοτούν τρεις καλλιτέχνες ο Ντομένικο Βενετσιάνο, ο Αντρέα Καστάνιο και ο Πάολο Ουτσέλο, στο έργο των οποίων αποκρυσταλλώνονται αντίστοιχα οι τρεις βασικές τάσεις της ιταλικής αναγεννησιακής ζωγραφικής, για την χρωματική επιφάνεια, το δραματικό σχέδιο και την προοπτική σύνθεση. Για τον Ντομένικο Βενετσιάνο που το όνομα δηλώνει τη βενετσιάνικη καταγωγή,

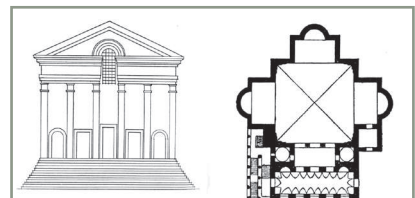
Εικ. 21. Alberti. Tempio Malatestiano, Ρίμινι

Εικ. 22. Η πρόσοψη του ναού του S. Andrea, Μάντοβα (σχεδιάστηκε από τον Alberti το 1473)

Εικ. 23. Το εσωτερικό του ναού Εικ.22

Εικ. 24. Αναπαράσταση της πρόσοψης (Wittkower) και κάτοψη του ναού του Αγ. Σεβαστιανού στη Μάντοβα

Εικ. 25. Domenico Veneziano. *Sacra Conversazione*, από την *S. Lucia*, Uffizi Φλωρεντία 1450

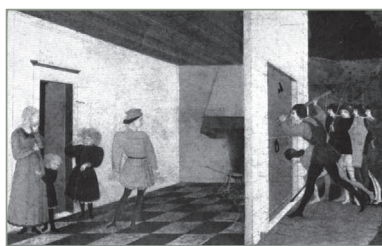
Εικ. 27. Catagno. *Η Ανάσταση*, τοιχογραφία *S. Apollonia*, Φλωρεντία

Εικ. 29. Ucello. *Ο κατακλυσμός του Νώε: η υποχώρηση των υδάτων*, τοιχογραφία *S. Maria Novella* Φλωρεντία 1446-48

Εικ. 30. Ucello. *Η μάχη του San Romano*, National Gallery, Λονδίνο 1454-57

Εικ. 28 α και β. Ucello. *Η ιστορία της βεβήλωσης της όστιας*. Urbino 1468

Εικ. 26. Castagno. *Ο Μυστικός Δείπνος*, τοιχογραφία *S. Apollonia*, Φλωρεντία

γνωρίζουμε λίγα πράγματα. Ξεκινά στη Φλωρεντία όπως οι περισσότεροι της γενιάς του από τον διεθνή Γοτθικό ρυθμό, για να καταλήξει στον ρεαλισμό του Καστάνιο. Το κορυφαίο έργο του είναι η Παναγία με το θείο βρέφος και αγίους (στον τύπο της παλαιότερης *Sacra Conversazione* του Φρα Αντζελίκο) από το βωμό της Αγ. Λουκίας, του 1450-1455 (Εικ.25). Σ' αυτό η διάφανη προοπτική σύνθεση, ο απαλός κρύος φωτισμός και το μοναδικό ενδιαφέρον για το παιχνίδι των πρασίνων και ροζ χρωμάτων στα ρούχα, τους τοίχους και τα πλακάκια προαναγγέλλουν ήδη τον μεγάλο Πιέρο ντέλα Φραντσέσκα, που όπως γνωρίζουμε μαθήτευσε κοντά του. Την χαρακτηριστική της φλωρεντινής σχολής σχεδιαστική αντίληψη της μορφής αντιπροσωπεύει η ρεαλιστική - στην παράδοση του Μαζάτσο και του Ντονάτελλο - δραματική ένταση που υποφώσκει στις σκηνές, τις δραματικές στάσεις και βίαιες κινήσεις των σχεδόν γλυπτών σωμάτων, τις αντιθέσεις σκοτεινών και φωτεινών χρωμάτων και τις φωτοσκιάσεις του Καστάνιο (Andrea del Castagno + 1454), στο παγωμένη δραματική ατμόσφαιρα του Μυστικού Δείπνου (Εικ.26) και τη θριαμβευτικά φωτεινή Ανάσταση (Εικ.27) στην εκκλησία της Αγ. Απολλωνίας στη Φλωρεντία. Στην άλλη άκρη, το έργο του Πάολο Ουτσέλο (Paolo Ucello 1396-1475) κυριαρχείται από το 1430 από

μια εμμονή για την προοπτική και την προοπτική ένταση των πλαστικών μορφών σε ένα ενιαίο, μαθηματικό χώρο (Εικ.28), που έχει αντικαταστήσει τον παραδοσιακό χρυσό ή σκηνογραφικό φόντο της μεσαιωνικής εικόνας ή τον τοίχο της *Sacra Conversazione* του Φρα

Εικ. 31. Piero della Francesca, *Πορταίτο του Federico da Montefeltro*, δούκα του Urbino, Uffizi, Φλωρεντία 1473

Εικ. 32. *Ανάφλυξη προτομή του Sigismondo Malatesta*, ηγεμόνα του Ρίμινι, Καθ. ναός Ρίμινι (+ 1467)

Εικ. 33. Piero della Francesca, Η Βάπτισμα, National Gallery, Λονδίνο

Εικ. 36. Piero della Francesca, Sacra Consecrazione. Η Παναγία Βρεφοκρατούσα με αγγέλους και Αγίους, προσκυνείται από τον δούκα Federigo da Montefeltro, Πινακοθήκη Brera, Μιλάνο

Αντζέλικο (ο.π.) και του Μυστικού Δείπνου του Καστάνιο. Αποτέλεσμα είναι οι παγωμένες άυλες μορφές στον Κατακλυσμό (εικ.29) και τα ξύλινα άλογα των ιπποτών στις σκηνές της μάχης (εικ.30).

Το αποκορύφωμα της θα γνωρίσει η τέχνη της Αναγέννησης στο έργο του μοναχικού Πιέρο ντέλα Φραντσέσκα (Piero della Francesca 1416- 1492) από το Ούρμπινο. Ο Πιέρο οφείλει τη σημερινή φήμη του, στον κυβισμό, που μας έμαθε να εκτιμούμε την ηρεμία των απλών, γεωμετρικών σχεδόν μορφών, τα απαλά, επίπεδα χρώματα και την αυστηρότητα της σύνθεσης, σε αντίθεση με τον υπερτιμημένο τον 19ο αι. συναισθηματισμό του Φρα Αντζέλικο και του Μποτιτσέλι. Στην παράδοση της ιερατικής

Εικ. 34. Piero della Francesca, Ο Σολομών και η βασίλισσα του Σαβ. Από τον κύκλο των τοιχογραφιών της Ανεύρεσης του Σταυρού, Αγ. Φραγκίσκος, Arezzo

ζωγραφικής της Σιέννας ο Πιέρο χρωστά τη μεγαλοπρέπεια των ακίνητων πορτραίτων (εικ. 31), σε απόλυτο, «ρωμαϊκό», προφίλ (εικ. 32), ποτέ σε τρία τέταρτα, και το πάθος για συμμετρία. Με τον Ντομένικο Βενετσιάνο συνδέουν τα απαλά, καθαρά και φωτεινά χρώματα και ο ομοιόμορφος φωτισμός. Με τον Αλμπέρτι και τον Μπραμάντε, του οποίου είναι ο δάσκαλος, η αγάπη για τα μαθηματικά και την προοπτική η αυστηρότητα της σύνθεσης και την αίσθηση του ενιαίου χώρου. Η ζωγραφική του διατηρεί έως το τέλος και ανεξάρτητα από το θέμα, την ίδια γαλήνη και κρυστάλλινη διαύγεια, όπως και την ατμόσφαιρα κάποιου μυστηρίου να πλανάται πάνω στη σκηνή. Στη Βάπτισμα του 1440 τον τόνο δίνουν η κιονόμορφη κεντρική μορφή του Ιησού, που επαναλαμβάνει ο ίσιος λευκός κορμός του δέντρου που τον χωρίζει από την ομάδα των τριών αγγέλων (εικ. 33). Μια γαλήνη, η ηρεμία και σοβαρότητα στις στάσεις και στους φωτισμούς παραμένει ακόμα και στις πιο κινημένες σκηνές από τον κύκλο της ανεύρεσης του Σταυρού (από τον Αδάμ, τον Σολομώντα και την βασίλισσα του Σαβ. έως τον Μεγάλο Κωνσταντίνο) στην εκκλησία του Αγ. Φραγκίσκου στο Αρέτσο (από το 1452). Σε όλο τον κύκλο η επικρατεί η συμμετρία, η δράση απλώνεται στην επιφάνεια, χωρίς ανοίγματα στο βάθος του τοίχου (εικ. 34). Η Ανάσταση (εικ.35) είναι κοντά σ' αυτή του Καστάνιο, όμως με ένα απόλυτα μετωπικό Ιησού που εδώ δεν υψώνεται δοξαστικά πάνω από τον τάφο αλλά ανεβαίνει αποφασιστικά στο πρωινό φως μέσα από αυτόν, όταν οι στρατιώτες, όπως όλη η ανθρωπότητα, ακόμα κοιμούνται. Στη Sacra Conversazione του Πιέρο στο Μιλάνο (εικ.36) τον τοίχο του φόντου έχει αντικαταστήσει ο χώρος της κόγχης του ιερού, που αγκαλιάζει πλέον ολόκληρη

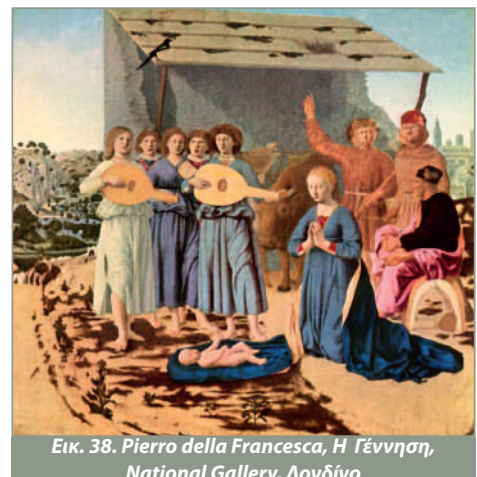
Εικ. 35. Piero della Francesca, Η Ανάσταση, Palazzo Comunale Borgo San Sepolcro

την παράσταση. Στα τελευταία έργα του (αρχές 1460) όπως η Μαστίγωση του Ιησού, η κυρίως σκηνή εκτυλίσσεται στο βάθος ενός προοπτικού σκηνικού, το κύριο πλάνο του οποίου καταλαμβάνουν αριστερά τρεις μυστηριώδεις μορφές, μάρτυρες ή σχολιαστές του Πάθους (εικ. 35). σύγχρονη είναι η ημιτελής Γέννηση (εικ. 36) με χορό αγγέλων και την Παναγία να προσκυνά το Βρέφος.

(Συνεχίζεται)

Εικ. 37. Piero della Francesca, Η Μαστίγωση του Ιησού, τοιχογραφία, Galleria Nazionale Urbino

Εικ. 38. Piero della Francesca, Η Γέννηση, National Gallery, Λονδίνο

Ο Πειραιάς μετά την απελευθέρωση του Ελληνικού Κράτους

Του Κωνσταντίνου Σ. Γιαννακού

Το αφιέρωμα στην Ελληνική Επανάσταση του 1821, κατά την διακοσιοστή επέτειο από την κήρυξή της (2021), ολοκληρώθηκε με τα τέσσερα τεύχη του περιοδικού ΠΕΙΡΑΪΚΟ ΟΡΟΣΗΜΟ (2021-Α, Β, Γ, Δ). Όμως κρίνουμε σκόπιμο να παραθέσουμε στοιχεία που να περιγράφουν την κατάσταση στην οποία ευρίσκονταν μετά την απελευθέρωση «αί Αθήναι» και «ὁ Πειραιεύς», που από την εποχή της κλασικής Αθήνας αποτελούν ενότητα, μέχρι και την καθιέρωση των Αθηνών ως πρωτεύουσας του ελεύθερου Ελληνικού Κράτους.

Να υπενθυμίσουμε συνοπτικά, από το προηγούμενο τεύχος (2021-Δ), ότι την 8 (παλαιό ημερολόγιο)/20 (νέο ημερολόγιο) Οκτωβρίου 1827 οι στόλοι της Αγγλίας με επί κεφαλής τον αντιναύαρχο Κόδρινγκτον (Sir Codrington), της Γαλλίας με επί κεφαλής τον υποναύαρχο Δεριγνύ (ιππότη De Rigny) και της Ρωσίας με επί κεφαλής τον υποναύαρχο Έϋδεν (Κόμητα Heyden) (**Εικ. 1**) κατεναυμάχησαν και κατέστρε-

και μονότονη σταχτοκαφετιά μάζα από χαλάσματα και σκόνη με μερικές χουρμαδιές κα κυπαρίσσια». Ο δε Γάλλος ακαδημαϊκός Michaud αναφέρει: «ουδεμία ρύμη διασώζεται, ουδεμία οδός χαραγμένη· ανάμεσα από διεσπαρμένα συντρίμματα εβαδίζαμε ένα μονοπάτι που είχε σχηματισθεί στο μέσον των ερειπίων. Είμαστε αναγκασμένοι σε κάθε βήμα να υπερπηδούμε σωρούς από πέτρες, τμήματα τοίχων, σπονδύλους πεσμένους χάμω μέσα στη σκόνη» (Γέροντας 2018, 690-694). Γράφει την 2/14 Μαρτίου 1837 η κυρία Nordenpflucht «... απαιτείται πράγματι ηρωισμός να περιέρχεται τις επί

Εικόνα 1

Κόδρινγκτον (αριστερά), Δεριγνύ (μέσον), Χέϋδεν (δεξιά).

ΠΗΓΗ:

Κόκκινος 1974, 6:224, 240, 256.

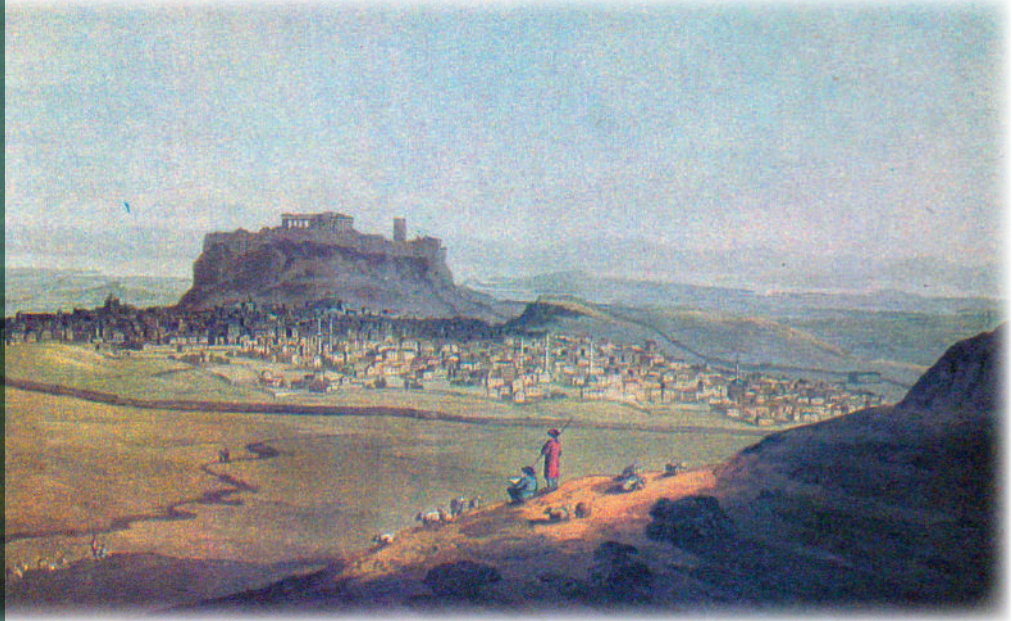
ψαν στην Πύλο (Ναυαρίνο) τον πολυαριθμότερο ενωμένο Τουρκο-Αιγυπτιακό στόλο. Αυτό ήταν το καθοριστικότερο γεγονός που οδήγησε στην αναγνώριση του Ελληνικού Κράτους. Η επόμενη μάχη που έκρινε τα βόρεια σύνορα του νεοσύστατου Κράτους ήταν η Μάχη της Πέτρας στη Βοιωτία την 12/24 Σεπτεμβρίου 1829, όπου ο Υψηλάντης στην τελευταία καθοριστική Μάχη νίκησε τους Τούρκους και απελευθέρωσε την Στερεά Ελλάδα. Στην Ακρόπολη των Αθηνών όμως παρέμεινε Τουρκική φρουρά μέχρι την 31-3-1833. Η Μάχη της Πέτρας σε συνδυασμό με την προηγηθείσα κατά λίγες ημέρες νίκη της Ρωσίας επί της Τουρκίας και την Συνθήκη της Αδριανούπολης (2/14-9-1829) οδήγησε στη Συνθήκη του Λονδίνου (22/1-ή-3/2-1830) που αναγνώρισε ανεξάρτητο (και όχι υποτελές στους Τούρκους) Ελληνικό Κράτος.

Η κατάσταση στην Αθήνα ήταν τραγική. Είναι χαρακτηριστικό ότι την 8η Ιουλίου 1831 η εκλεγμένη την 13η Μαΐου 1831 δημογεροντία των Αθηνών (Ανάργυρος Πετράκης, Νικόλαος Ζαχαρίτσας, Άγγελος Γέροντας, Μιχαήλ Βουζίκης) είχε αποστείλει επιστολή στον Κυβερνήτη Καποδίστρια «εκ των ερειπίων των Αθηνών». Ο Γερμανός αρχαιολόγος Ross γράφει: «είναι θεόρατος σωρός ερειπίων και τίποτε άλλο, άμορφη

τεσσάρων τροχών τας διαφόρους οδούς και γωνίας των Αθηνών, τας πλήρεις σωρών, λίθων και οικοδομησίμου ύλης και τόσον στενάς, ώστε να καθίσταται δυσχερεστάτη η διάβασις αμάξης, αδύνατος δε η στροφή». Αντίθετα, την εποχή εκείνη πρόβλημα ύδρευσης δεν υπήρχε στην Αθήνα. Ο G. Cochrane αναφέρει ότι υπήρχαν συντρίβανια σε όλη την πόλη, τα οποία είχαν νερό τροφοδοτούμενα από πηγές στην Πεντέλη. Δεν υπήρχε έλλειψη νερού ούτε το καλοκαίρι ούτε βέβαια και το χειμώνα. Τελικά «αί Αθήναι» ανακηρύχθηκαν πρωτεύουσα του νεοσύστατου Ελληνικού Κράτους από τον Βασιλέα Όθωνα την 18/30-9-1834 [ΗΛΙΟΣ 1948, 1236· Γέροντας 2018, 673-715· Μαρκεζίνη 1966, Α:125-130].

Εικόνα 2.

Η Αθήνα το 1812 στις υπώρειες του Λυκαβηττού, από πίνακα εκ του φυσικού, δημοσιεύθηκε το 1812 στο βιβλίο του John C. Hobhouse "A Journey through Albania and other Provinces of Turkey in Europe and Asia to Constantinople, during the years 1809 and 1810" (ΠΗΓΗ: Μαркеζίνης 1966, Α:245).

Η Αυλή του Όθωνα και οι Αρχές άρχισαν να μεταφέρονται στην Αθήνα από το τέλος του Οκτωβρίου 1834. Η Αθήνα το 1812 ήταν στην κατάσταση που δείχνει η **Εικ. 2**. Ο Όθων είχε επισκεφθεί την Αθήνα τον Σεπτέμβριο του 1834 όταν επέστρεφε από περιοδεία στην Ρούμελη και είχε καταλύσει σε μία από τις μεγάλες οικίες της εποχής που ανήκε στον Πρόξενο της Ρωσίας Ιωάννη Παπαρρηγόπουλο στην Πλάκα, κοντά στον Ι.Ν. Μεταμορφώσεως. Τότε την 28 Αυγούστου/9 Σεπτεμβρίου 1834 ακολούθησε πανήγυρις «προς καθαγίασιν της ευγενούς ιδέας της πραγματώσεως της ανορθώσεως του Παρθενώνος και των της Ακροπόλεως Ναών μετά την επάνοδον της ελευθερίας επί του κλασικού εδάφους». Ο Όθων με τρία σφυροκοπήματα «καθηγίασε τον πρώτο σπόνδυλον κίονος προς ανόρθωσιν του Παρθενώνος». Ο δε G. Cohran

γράφει εκείνη την εποχή για την επιθυμία επιστροφής των Έλγινίων: «η συλλογή των γλυπτών του Παρθενώνος εις το Λονδίνον πρέπει εν ευθέτω χρόνω – όταν το απαραίμιλλον κτίριον αποκατασταθεί και είναι εις θέσιν να τα δεχθή – ΝΑ ΕΠΙΣΤΡΑΦΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΟΡΘΗΝ ΚΑΙ ΦΥΣΙΚΗΝ ΤΗΣ ΘΕΣΙΝ». Είκοσι μέρες μετά την τελετή αυτή εκδόθηκε το διάταγμα μεταφοράς της πρωτεύουσας του νέου Κράτους από το Ναύπλιο στην Αθήνα (Μαρκεζίνης 1966, Α:129).

Λίγο νωρίτερα, το 1833, είχε γίνει πρόταση από τον Φεράλδη να κατασκευασθεί σιδηροδρομική σύνδεση μεταξύ Αθηνών και Πειραιώς, αλλά η δαπάνη του ενός εκατομμυρίου θεωρήθηκε υπερβολική από τον Τύπο της εποχής. Ο Πειραιάς εκείνη την εποχή αποτελούνταν από λίγες ξύλινες καλύβες, κατοικίες αγωγιατών και ψαράδων.

Εικόνα 3.

Ο Πειραιάς το 1830. Εικόνα από λιθογραφία του Cartwright που βρίσκεται στο Μουσείο Μπενάκη ([ΠΗΓΗ: Μαркеζίνης 1966, Α:144]).

Όλη η ακτή του λιμένος ήταν «έρημος και αγρία», ακριβώς δε την εποχή που ορίστηκε ως πρωτεύουσα η Αθήνα «εις τον μυχόν του λιμένος ίστατο ερείπιον υπερώου καλύβης, ήν ο Έλλην τελώνης διεδέχθη παρά του Οθωμανού προκατόχου του. Ο Πειραιεύς (**Εικ. 3**) απετελείτο εκ τριών οικίσκων ή μάλλον ξυλίνων καλυβών χάριν των καταπλεόντων ναυτίλων, και αυτοσχέδιος οδός ήγεν από του επινείου εις τα Αθήνας διά μέσου του ελαιώνος». Ο τότε, εις την ακολουθίαν της Βαυαρικής Αντιβασιλείας, αρχιτέκτων Gutensohn περιηγήθηκε μόνος τον έρημο Πειραιά και γοητεύθηκε από την τοποθεσία και νόμισε ότι εδώ έπρεπε να ιδρυθεί η πρωτεύουσα. Βρήκε στην Πειραιϊκή χερσόνησο «υπερέχουσαν θέσιν με λαμπράν θέαν, την οποίαν έκρινε κατάλληλον διά την ανέγερσιν των Ανακτόρων». Το ρομαντικό αυτό σχέδιο εγκαταλείφθηκε με το ισχυρό επιχείρημα ότι τα Ανάκτορα θα ήσαν εκτεθειμένα σε βολές εχθρικών πλοίων (Μαρκεζίνης 1966, Α:123).

Είναι χαρακτηριστικό ότι η χερσαία διαδρομή από Ναύπليون στην Αθήνα (146 χλμ) διαρκούσε τρία ημερόνυχτα ενώ η θαλάσσια μέσω Επιδαύρου το μισό. Όταν λίγο αργότερα επανήλθε το θέμα της σιδηροδρομικής σύνδεσης Αθηνών-Πειραιώς, ο τότε Υπουργός πριν απορρίψει και πάλι το έργο – για να εκτιμήσει την αναγκαιότητά του – εγκατέστησε υπάλληλο στην οδό Πειραιώς για να μετρήσει τις άμαξες, τους ιππείς και τους πεζούς που δι-

έρχονταν: το αποτέλεσμα υπήρξε απογοητευτικό (αυτ. σελ.123).

Η πρώτη υποδοχή του Όθωνος κατά την άφιξή του για οριστική εγκατάσταση στην Αθήνα έγινε στον ακατοίκητο και έρημο Πειραιά και είχε συγκεντρωθεί εκεί προς τούτο πλήθος κόσμου. Ο Thomas Abbot-Grasset, Γάλλος λόγιος και Φιλέλλην έγραφε δύο μήνες πριν την άφιξη του Όθωνος, δηλαδή τον Οκτώβριο 1834: «Ο Πειραιεύς διασώζει μόνον το όνομα από την αρχαίαν του υπόστασιν. Ήδη είναι μία μικρά ξύλινη αποβάθρα, προ ολίγου κατασκευασθείσα και όμως ήδη ημικατεστραμμένη· το παράπηγμα, το χρησιμεύον ως τελωνείον, η μονή του αγίου Σπυρίδωνος και τρεις ή τέσσαρες νέοι οικίσκοι, ήδη κτισθέντες υπό νέων αποίκων οίτινες συρρέουσιν πανταχόθεν. Επί της ακτής πρωτογενής γέρανος¹ ανασύρει ύδωρ, το οποίον κτίσται απέναντι μεταχειρίζονται εις το κτίσιμον μιας οικίας. Στενή κονιορτώδης οδός, αναρριχωμένη επί χωματώδους λοφίσκου και ανελίσσομένη μεταξύ των φρακτών δύο αμπέλων φέρει προς Αθήνας. Εισέρχομαι εις την οδόν ταύτην διά να προσπαθήσω εκείθεν τουλάχιστον να ρίψω βλέμμα προς τας Αθήνας. Αλλά συνοδεία επί όνων έρχεται αντιθέτως και αναγκάζομαι να υποχωρήσω, ενώ ο περιποιοτικóτατος οδηγός μας με πληροφορεί ότι η συνοδεία έρχεται εκ Χαλκίδος και πρόκειται να εγκατασταθεί εις τον Πειραιά». Δύο έτη αργότερα η κατάσταση θα έχει μεταβληθεί και λεωφο-

Εικόνα 4. Ο Πειραιάς το 1837, σχέδιο του Κελεμπέργκερ από το Μουσείον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας) ([ΠΗΓΗ: Μαρκεζίνης 1966, 176]).

1. Γέρανος στην αρχαία Ελληνική = μηχανήμα ως ράμφος πτηνού (για άντληση ύδατος): wiki-λεξικό.

Εικόνα 5. Ο Πειραιάς το 1852, λιθογραφία από το έργο του About, "La Grece Contemporaine" της Βιβλιοθήκης του Κ.Κ., ([ΠΗΓΗ: Μαρκεζίνης 1966, 255]).

ρείον ήδη θα εκτελεί συγκοινωνίας με την Αθήνα, θα μεταφέρει δε και το ταχυδρομείον. Το λεωφορείον (το "omnibus") δεν θα λέγεται πλέον «πασιτείνουσα» αλλά «παντοφορείον». (αυτ. σελ. 129-130). Τρεις δημοτικοί άρχοντες, ως αντιπρόσωποι του Αθηναϊκού λαού, πλησίασαν τον Βασιλέα μόλις αποβιβάστηκε στον Πειραιά. Ο πρώτος του προσέφερε μίαν ζώσα γλαύκα (κουκουβάγια), το σύμβολο της πόλεως των Αθηνών, ο δεύτερος κλάδο ελαίας, από εκείνην του Ερεχθείου, και ο τρίτος ο Γιαννακός Βλάχος τον προσφώνησε εκ μέρους των πολιτών.

Τέσσερα έτη αργότερα (**Εικ.4**) στον Πειραιά είχε αρχίσει η ανοικοδόμηση και η προ τετραετίας έρημη περιοχή είχε αρχίσει να αποκτά κάποια ζωή, ενώ διακρίνεται το Τελωνείον (δογανά). Το 1852, ο Πειραιάς είχε πλέον 5.000 κατοίκους αλλά όπως γράφει ο Abbot ήταν ακόμη ένα «μεγάλο χωρίον» με πολλά καμπαρέ και καταστήματα, ενώ (**Εικ. 5**) διακρίνονται ιστιοφόρα και ένα ελικοφόρο ατμόπλοιο. Η σύνδεση με την Αθήνα οδικά διατηρούνταν καλά περισσότερο τον χειμώνα παρά το καλοκαίρι, διότι η σκόνη ήταν ανυπόφορη. Σε μερικά τμήματα υπήρχαν μεγάλες, πυκνές λεύκες και περί το Φάληρο έλη. Υπήρχαν

μετά από το Φάληρο άμπελοι και αμυγδαλέωνες και μετά τον Κηφισσό, τον οποίο ονομάζει «ρύακα», ελαιώνες που υπέστησαν μεγάλη καταστροφή κατά τον βαρύτατο χειμώνα του 1850. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο About γράφει ότι χρειάζονταν εννέα ημέρες για τη διαδρομή Παρίσι-Αθήνα, αλλά ήταν καλά οργανωμένη η συγκοινωνία ώστε να δίδεται «η εντύπωση της ανέσεως»: 36 ώρες Παρίσι-Μασσαλία σιδηροδρομικώς, 8 ημέρες Μασσαλία-Σύρος διότι το Γαλλικό πλοίο κατευθύνονταν στη Σμύρνη και 8 ώρες από την καλά οργανωμένη συγκοινωνία Σύρου-Πειραιώς, ενώ «στο σύντομο μέλλον» αυτός ο χρόνος προβλεπόταν να μειωθεί σε 7 ημέρες! (αυτ. σελ. 176, 155).

Είναι χαρακτηριστικό ότι στον κατάλογο των πλοίων και λιμένων του νεοσύστατου Κράτους ενώ το 1821 δεν υπήρχε ο Πειραιάς σε σύνολο 12 λιμένων και 61.449 πλοίων, στο τέλος του 1852 εμφανίζεται στην 6η θέση με 11.745 πλοία σε σύνολο 22 λιμένων και 247.661 πλοίων (αυτ. σελ. 278-279).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γέροντας, Δημήτριος, Αλ. 2018. Επανάδοση. Οι Αθηναίοι και η Αττική Επανάσταση του 1821, Σύλλογος των Αθηναίων, Αθήνα.

Γιαννακός, Κωνσταντίνος. 2021. Από τη Μάχη του Αναλάτου έως την πλήρη Απελευθέρωση των Αθηνών και του Πειραιώς, ΠΕΙΡΑΪΚΟ ΟΡΟΣΗΜΟ, 77, 2021-Δ, 10-13.

ΗΛΙΟΣ Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικό. 1948. Τόμος 6, Ελλάς, Κόκκινος, Διονύσιος, Α. 1974. Η Ελληνική Επανάσταση (Βραβείον Ακαδημίας Αθηνών), εξάτομος έκδοση, Μέλισσα, Αθήνα.

Μαρκεζίνης, Σπύρος. 1966. Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1828-1964, εξάτομος έκδοση, Πάπυρος, Αθήνα.

Τουρκολίμανο και Πειραιάς

Η προέλευση της ονομασίας τους

The origin of the name Piraeus and Turcolimano

Του Χάρη Κουτελάκη
δρα Αρχαιολογίας-Ιστορικού

Σε όλα τα άρθρα που αφορούσαν τα ονόματα περιοχών και δήμων του Πειραιά, όπως και στο άρθρο για την ονομασία του Υμηττού ως «Τρελλός»¹, διαπιστώσαμε με εντυπωσιασμό ότι μια σειρά γλωσσικών ομοιοτήτων και συνειρμικών σημασιών διαχρονικά διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στην καθιερωθείσα λαϊκή ονομασία τους.

Οι ομόηχες λέξεις και η εξ αυτών δημιουργία νέων σημασιών έχουν τις ρίζες τους στην Αρχαιότητα και τούτο έγινε καταφανέστατο από τις 202 ονομασίες τόπων που αναφέρονται στην «Οδύσσεια», πάνω στις οποίες πλέχθηκε το σημαντικότερο αυτό Έπος, όπως απέδειξα².

Σήμερα θα παρακολουθήσουμε ομοίως μια ανάλογη πολύ ενδιαφέρουσα και ασύλληπτη διαπλοκή πραγματικών, αρχαιολογικών, μυθολογικών, γλωσσικών στοιχείων και σημασιών που καθιέρωσαν στην συλλογική μνήμη από το απώτατο παρελθόν τις ονομασίες του ορεινού όγκου πάνω από το Πασαλιμάνι³ και το Μικρολίμανο, δηλαδή της **Καστέλλας** και του ανατολικού λιμανιού της, του γνωστού «**Τουρκολίμανου**».

Όσες προσπάθειες κι αν έγιναν μέχρι σήμερα να αλλαχθεί επί το ελληνικότερον η ονομασία του, απέτυχαν! Κι αυτό, γιατί οι ρίζες του ονόματός του, όπως θα αποδείξω, είναι βαθύτατες στην λαϊκή συλλογική μνήμη. Αναγκαστικά στην προσπάθειά μου αυτή θα πρέπει να επιχειρηματολογήσω με βάση κάθε διαθέσιμο στοιχείο ώστε να αναδείξω με τον καλύτερο τρόπο τις ιστορικές και γλωσσικές διαπλοκές που διατήρησαν, και ανθίστανται ακόμη στην αλλαγή της ονομασίας του ως «Τουρκολίμανο».

Ο αρθρογράφος της εφημ. Ελευθεροτυπία στις 11/2/1996 έγραφε σχετικά με τίτλο «Από την Μουνιχία στο Τουρκολίμανο» τα εξής: «Η ύπαρξη ενός «τουρκολίμανου» σε απόσταση αναπνοής από την πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους προκαλεί αναπόφευκτη δυσφορία στους εθνικά ευαίσθητους καιρούς μας. Η προβληματική όμως αυτή ονομασία έμελλε τελικά ν' αποδειχτεί πολύ πιο ανθεκτική στο χρόνο και ριζωμένη στη συλλογική συνείδηση απ' ό,τι προφανώς υπέθεταν οι οραματιστές της αντικατάστασής της με κάποιο πιο ελληνοπρεπές τοπωνύμιο...

Για την ίδια την ονομασία "Τουρκολίμανο", η εγχώρια λαογραφία έχει

προτείνει δυο διαφορετικές ερμηνείες. Σύμφωνα με την πρώτη, κατά τους δυο τελευταίους αιώνες της Τουρκοκρατίας στο συγκεκριμένο κολπίσκο επιτρεπόταν ο ελλιμενισμός μονάχα οθωμανικών πλοίων. Κατά τη δεύτερη, άτυπος νονός ήταν ο τοπικός πειραιώτης πασάς που χρησιμοποιούσε την παραλία για τα μπάνια του χαρεμιού του, αποκλείοντάς την, εννοείται, από τα πονηρά βλέμματα και τις βλέψεις του φιλοθεάμονος περίοικου κοινού».

Θα τονίσω εδώ ότι, αν και έγιναν μερικές απόπειρες ετυμολόγησης της λέξης με ερμηνείες σαν τις πιο πάνω, δεν κατόρθωσαν να πείσουν για την ορθότητά τους. Επομένως θα επιχειρήσω με μια νέα πρόταση να προσεγγίσω το «έτυμον» της ονομασίας αυτής.

Α'. ΤΟΥΡΚΟΛΙΜΑΝΟ

Είναι προφανές ότι πρόκειται για σύνθετη λέξη με α' συνθετικό την λέξη «Τούρκο» και β' συνθετικό την λέξη «λιμάνι». Η δεύτερη προέρχεται από την αρχαία ελληνική «λιμήν» που προσδιορίζει έναν χώρο αρκετά κλειστό και ασφαλή για τα πλεούμενα.

Η λέξη «Τούρκο» παραπέμπει συνειρμικά σε **εθνω-νύμιο**, που όσο κι αν προσπαθήσουμε να πάμε πίσω στον χρόνο και να το συνδέσουμε με κάτι γνωστό, φαίνεται ότι ως Έλληνες δεν μπορούμε να υπερβούμε το χρονικό ορόσημο της επαφής μας με το έθνος των Τούρκων, όπως τους γνωρίσαμε στην Ιστορία, είτε ως Σελτζούκους είτε ως Οθωμανούς, από τον 14ο αιώνα μ.Χ. κ.ε. Είναι όμως έτσι;

Ο Νίκος Σαραντάκος ωστόσο σημειώνει την πρώτη επαφή μας με αυτούς ως εξής: «Το εθνω-νύμιο «Τούρκοι» είναι άγνωστης ετυμολογίας αν και φυσικά υπάρχουν πολλές εκδοχές για την προέλευσή του. Πιθανές

1. Κουτελάκης Χαρ., Η Επανάσταση του 1821 στον Πειραιά.

2. Κουτελάκης Χαρ., Η Οδύσσεια του Ομήρου χωρίς Λαιστρυγόνες και τέρατα, 496-497. Επίσης Κουτελάκης, Σχόλιο στο άρθρο του Άγγελου Χανιώτη, «Κρίσις και αναγκαίος Καιρός», στο www.academia.edu 23-3-2019, στο οποίο έγραψα τα ακόλουθα: «Η αγκύλωση της νοοτροπίας των Ελλήνων να αποδέχονται εύκολα και άκριτα οτιδήποτε από ηχητική ομοιότητα τους εξυπηρετούσε πρόσκαιρα και τους συνοδεύει από την Αρχαιότητα μέχρι σήμερα από έλλειψη κριτικής σκέψης. Πλήθος από τέτοια παραδείγματα χρησιμοποίησε σκόπιμα ή όχι και ο ποιητής της «Οδύσσειας». Το βιβλίο μου «Η Οδύσσεια του Ομήρου χωρίς Λαιστρυγόνες και τέρατα» αλλάζει σχεδόν στο σύνολό τους όσα μέχρι σήμερα έχουν οι ξένοι ελληνιστές και οι Έλληνες Ομηρολόγοι διατυπώσει. Τον ευχαριστώ γιατί εξήγησε με τον καλύτερο τρόπο την άποψη του Fr. Nietzsche «Φοβάμαι ότι δεν καταλαβαίνουμε τα πράγματα επαρκώς με **ελληνικό τρόπο**».

3. Η ορθότητα της γραφής του ονόματος εξετάζεται στο Κεφ. Β'.

Το Τουρκολίμανο στα 1894. Φωτ. από την ομάδα «Τα παιδιά του Πειραιά»

αναφορές υπάρχουν σε ρωμαϊκές πηγές και πιο σίγουρες σε κινεζικές πηγές από τον 5ο αιώνα μ.Χ. Στα ελληνικά, ο αστρολόγος Πάλχος που έζησε μάλλον τον 5ο-6ο αιώνα μ.Χ. είναι ο πρώτος που μνημονεύει τους Τούρκους στο έργο του, ενώ τον 6ο αι. υπάρχουν αρκετές αναφορές σε βυζαντινούς συγγραφείς και κυρίως στον ιστορικό Μένανδρο Προτέκτορα, που διηγείται αναλυτικά την πρώτη πρεσβεία Τούρκων (ήταν οι λεγόμενοι Γαλάζιοι Τούρκοι) προς τον Ιουστίνου Β' και την επίσκεψη του Ζημάρχου στον χαγάνο των Τούρκων, που λεγόταν Σιζάβουλος. Χάρη στις επαφές αυτές εδραιώθηκε ο δρόμος του μεταξιού από την Κίνα στην Πόλη. Και η φρασεολογία μας έχει ίχνη της μακροχρόνιας αλληλεπίδρασης με τους Τούρκους. Έγινε Τούρκος λέμε όταν κάποιος θυμώσει πολύ, αγριέψει (υποτίθεται πως οι Τούρκοι ήταν βίαιοι και δεν έλεγχαν την οργή τους). Αλλά και το φαγητό ή το ποτό με πολύ αψιά γεύση το λέγανε «Τούρκο», π.χ. το ξίδι αυτό είναι Τούρκος⁴.

Τα ίδια για την σημασία της λέξης «Τούρκος» αναφέρει ο Ιωάννης Σταματάκος⁵: «Την της ωμότητος και βαρβαρότητος ως και γενικώς της ευτέλειας και περιφρονήσεως. Ανθρωπος ωμός και βίαιος, σκληρός, εξαγριωμένος, και επί πραγμάτων, λίαν δριμύς, αψύς». Ομοίως και ο Μπαμπινιώτης Γ., Λεξικό της νέας Ελληνικής Γλώσσας, λ. Τούρκος.

Μια άλλη προσέγγιση προσφέρει το Ιντερνετικό κείμενο «Η φωνή των Πομάκων» <http://zagalisa.gr/content/>, στο οποίο αναφέρεται ότι: «Η έννοια της λέξης **Τούρκος** σημαίνει **χωριάτης** και **Ογούζος** (Oğuz), η φυλή της καταγωγής των Τούρκων. Επίσης σημαίνει ηλίθιος, τουρκιστί μπουνταλάς, γι' αυτό αποκαλούνται οι Τούρκοι «Μεμέτηδες Μπουνταλάδες»... Στο Αχταρή Κεμπίρ (το πρώτο αραβο-τουρκικό Λεξικό) «Τούρκος» σημαίνει ο στρατιώτης που φορούσε σιδερένια περικεφαλαία. Έτσι αποκαλούνταν οι τουρκικές φυλές που καλούνταν από τους Αραβες να λάβουν μέρος στις διενέξεις μεταξύ των κρατών. Καθόλου απίθανο το γνωμικό «**βλάκας με περικεφαλαία**» να προήλθε από τους Τούρκους⁶.

Τα στοιχεία αυτά θα φανούν πολύ χρήσιμα στο σκεπτικό της επιχειρηματολογίας μας σε ό,τι αφορά την αρχαιότητα ή όχι της ονομασίας «**Τουρκολίμανο**». Ωστόσο ας δούμε αν υπάρχουν κι άλλα λιμάνια στον ελλαδικό χώρο με την ονομασία «Τουρκολίμανο» και για ποιον λόγο ονομάστηκαν έτσι.

«**Τουρκολίμανο**» ως τοπωνύμιο λοιπόν υφίστατο και στην Σαλαμίνα, στην Κερατέα και στην Σίθωνία Χαλκιδικής, επειδή συχνάζε ο τουρκικός

στόλος, όπως **Φραγκολίμανο** ή **Φραγκολιμώνα** στο ίδιο νησί (Σαλαμίνα) και σε άλλα του Αιγαίου, είτε επειδή συχνάζαν πλοία Δυτικών (Φράγκων) είτε γιατί ήταν λιμάνι ελεύθερου εμπορίου, όπως δήλωνε αρχικά η λέξη France (= ελεύθερος, ελευθερόστομος, και αργότερα ελεύθερο λιμάνι κ.λ.π.).

Στην Αττική επίσης έχουμε τα γνωστά «**Τουρκοβούνια**» που δεσπόζουν πάνω από το Γαλάτσι και το Ψυχικό, τα οποία μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1990 ήταν γυμνά, πετρώδη και άγονα, ώσπου επί υπουργού ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε Κώστα Λαλιώτη έγιναν τα έργα της οδού Γαλασίου, τα γήπεδα, οι περιπατητικοί χώροι και η αναδάσωση των γυμνών σημείων γύρω από τον αυθαίρετο οικισμό «Γ. Παπανδρέου» που είχε στο μεταξύ ξεφутρώσει. Σήμερα τα τότε γυμνά βουνά, από μακριά φαντάζουν ένα όμορφο δάσος!

Τουρκοβούνια λεγόταν και μια περιοχή του Κερατσινίου σύμφωνα με την ελληνική Βικιπαίδεια⁷: «Το σημερινό όνομα δόθηκε κατά κάποιους επειδή εκεί υπήρχε τουρκικό νεκροταφείο και κατ' άλλους επειδή εκεί στρατοπέδευαν τα στρατεύματα του Τούρκου Πασά Ομάρ, πριν την απελευθέρωση της Αθήνας». (Οι διαχειριστές της ελληνικής Βικιπαίδεια σημειώνουν εμφαντικά, και πολύ σωστά, ότι πρόκειται για **ατεκμηρίωτες απόψεις**).

Το site «ΜΗΧΑΝΗ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ» στην λέξη «Τουρκοβούνια», αφού αναφερθεί στα πιο πάνω μαζί με την μυθολογική αναφορά στον ήρωα Μούνιχο και στο λιμάνι της «Μουνιχίας» (Τουρκολίμανο), θα προσθέσει μια τρίτη εκδοχή. Υποστηρίζει δηλαδή ο ιστορικός του συγκεκριμένου site, ότι τα Τουρκοβούνια πήραν το όνομα τους «επειδή εκεί βρέθηκε τουρκικός τάφος στην κορυφή ενός από τους λόφους». Και συνεχίζει:

«Όπως και να έχει, η παραπομπή στην Τουρκοκρατία φαίνεται αναμφισβήτητη...»⁸.

Η περίπτωση αυτή οδηγεί άμεσα στην εμπλοκή ενός νέου δεδομένου που αφορά τα συναντώμενα στον ελλαδικό χώρο τοπωνύμια με την ονομασία «**Τουρκόμνημα**» ή «**Τουρκομνήματα**».

Με τον πρώτο όρο συναντάμε «**Τουρκόμνημα**» να ονομάζεται ένας βραχύδης ορμίσκος των νήσων Λιψοί. Επίσης «**Τουρκόμνημα**» είναι το σημείο, λίγο έξω απ' το Βουργαρέλι Άρτας στο δρόμο προς Χόσεψη (Κυψέλη), όπου σκοτώθηκε, όπως αναφέρουν, το 1838 ο Χαλήλ, ανιψιός του Τουρκαρβανίτη πασά. Επίσης έτσι ονομάζεται θέση ορεινή του Βλοχού του δήμου Θεσπείων Αργινίου. Στα Σφαγεία Βυτίνας ομοίως, γιατί εκεί έθαψαν,

4. Σαραντάκος, Τουρκολεξιλογικά.

5. Σταματάκος, Λεξικόν της νέας ελληνικής γλώσσας, λ. Τούρκος.

6. βλ. και Κουτελάκης, Τοπωνυμικά και Ονοματολογικά Τήνου, 344.

7. Την ταυτίζουν με τον πετρώδη και άγονο λόφο του «Τσελεπίτσαρη».

8. βλ. ΜΗΧΑΝΗ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ.

όπως αναφέρεται, τους Τούρκους της μάχης που συνάφθηκε κατά την Επανάσταση του 1821. Στην Σκιάθο, στις Αμυγδαλιές Γρεβενών και στην Κασσανδρεία Χαλκιδικής, πράγματι υπήρχαν μνήματα Τούρκων γι' αυτό οι θέσεις ονομάζονται «Τουρκομνήματα» και «μνημούρια».

Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι στην πλειονότητά τους η λογική τείνει να συνδέσει τα τοπωνύμια αυτά με τους Τούρκους, όχι με τις χαρακτηριστικές ιδιότητες που δηλώνει η λέξη του ονόματός τους, όπως είδαμε πιο πάνω, αλλά με την εθνότητά τους, καθώς ο χρονικός κύκλος της κατοχής του ελλαδικού χώρου από αυτούς σε μερικές περιοχές έφθασε το όριο των 400 ετών. Υπάρχει ωστόσο ένα παράδειγμα που, αν δεν ανατρέπει τα ισχύοντα, τουλάχιστον αποδεικνύει ότι πίσω από τα φαινόμενα (Τουρκολίμανο, Τουρκοβούνια, Τουρκόκαστρο, Τουρκόμνημα, Τούρκος) υπάρχει μια μακρά ιστορία που **δεν αφορά τους Τούρκους**.

Η Τήνος είναι γνωστό ότι παραδόθηκε στους Τούρκους μόλις στα 1715 αποτελώντας την τελευταία βάση των Βενετών στο Αιγαίο, στην οποία ποτέ πριν δεν διαβίωσαν Τούρκοι. Η παρουσία των Τούρκων στο νησί για το διάστημα 1715-1821 ήταν μόνο 4 άνθρωποι. Ο καθής, ο φοροεισπράκτορας και δύο ζαπτιέδες (χωροφύλακες)⁹. Κι όμως στο νησί συναντάμε σε γραπτές πηγές αιώνες πριν τα τοπωνύμια «**Τουρκόκαστρο**», με ερείπια κάστρου, «**Τουρκόμνημα**» και «**Τούρκος**», μια βραχώδη απότομη πλαγιά του υψηλότερου όρους του νησιού, του Τουσινιά¹⁰. Τούτο σημαίνει ότι δεν υπάρχει **καμιά σύνδεση των ονομασιών τους με τους Τούρκους**.

Οι πολύχρονες εξονυχιστικές έρευνές μου στο νησί και στα Αρχαία του έδειξαν ότι τα τοπωνύμια αυτά που προαναφέρθηκαν, είχαν απόλυτη σχέση με τους προγενέστερους αρχαίους κατοίκους του νησιού, τους Τυρρηνούς / Ετρούσκους ή Τρούσκους, τους οποίους εξεδίωξαν οι Ίωνες της Αττικής¹¹ από τον 7ο αιώνα π.Χ. Και είναι γνωστό από την γειτονική Ιταλία ότι οι Ετρούσκοι που είχαν ήδη εγκατασταθεί στην περιοχή «Ετρούρια» (περί το 1200 π.Χ.), η οποία έλαβε το όνομά της από την παρουσία τους¹², κατοικούσαν στις κορυφές των

Κατοίκηση Ετρούσκων στην Ιταλία. Google

λόφων γι αυτό και τους είχαν συνδέσει με τις πυργο-κατοικίες τους που δέσποζαν του γύρω καλλιεργήσιμου χώρου, ώστε τους αναφέρουν και ως «κατοίκους των πύργων»¹³.

Έτσι ως ναυτικοί, εξαιτίας της ναυτοσύνης των Τυρρηνών με τους οποίους ήδη πριν το 1200 π.Χ. συγκατοικούσαν ως πολίτες του βασιλείου της Λυδίας Μ. Ασίας, και ως δεσπότες των υψωμάτων σαν αυτά στην Τήνο και αλλού (Λιψοί, Πειραιάς), δημιούργησαν εμπορικούς σταθμούς συχνάζοντας σε κατάλληλα φυσικά λιμάνια και όρμους. Ήταν επόμενο τα λιμάνια αυτά από τους Ίωνες / Έλληνες να ονομαστούν «**Τρουσκολίμανο**»¹⁴ και με αναγραμματισμό «**Τουρκολίμανο**», όπως και οι βραχώδεις λόφοι στους οποίους κατοικούσαν, δηλαδή τα «**Τρουσκοβούνια**» σε «**Τουρκοβούνια**».

Από την συμβίωση μαζί τους, οι Ίωνες / Έλληνες των νησιών και των ακτών της στεριανής Ελλάδος¹⁵, όχι μόνο ωφελήθηκαν τεχνολογικά (λόγου χάρι τα έμβολα στις τριήρεις ήταν εφεύρημα και εφαρμογή του Τυρρηνού Πίσαιου) και εμπορικά (ήδη στην Ιταλία εισήγαγαν από τον 10ο αι. π.Χ. Αττικά και Κορινθιακά αγγεία και προϊόντα¹⁶), αλλά χρησιμοποίησαν μέχρι σήμερα και λέξεις της καθημερινής ενασχόλησης και του θαλασσινού βίου¹⁷, μαζί με μυθολογικά και λατρευτικά θρησκευτικά στοιχεία¹⁸ που αφορούσαν τον Διόνυσο, την Άρτεμη «σύγρου» και τον Ποσειδώνα με την τρίαίνα¹⁹.

Και ας μη ξεχνάμε κάτι πολύ σημαντικό για την παμπάλαια παρουσία τους στην Αττική, δηλαδή ότι οι Τυρρηνοί προσκλήθηκαν το 1230 π.Χ. από τους Αθηναίους για να τειχίσουν την Ακρόπολη με ανταμοιβή άγονες εκτάσεις του Υμηττού...²⁰

Είναι χαρακτηριστικό ότι η κοιτίδα των Τυρρηνών / Ετρούσκων αρχικά ήταν το «Δασκύλλιο» κοντά στην Προποντίδα²¹, γι' αυτό τους συναντάμε στα Καμίνια της Λήμνου²², και στην Τήνο²³ όπου μεταφύτευσαν την

9. Κουτελάκης, Τήνος.

10. Κουτελάκης, Τήνος, 107, 132, 210. Κουτελάκης, Τοπωνυμικά και Ονοματολογικά, λέξεις, 169.

11. Κουτελάκης, Προϊστορικά, 40.

12. Κουτελάκης, Προϊστορικά, 108.

13. De Palma. Βλάχος et al., 6 σημ. 6, 16 και συνεχώς μέχρι σελ. 24.

14. Βλάχος et al., 5, 48 σημ. 117.

15. De Palma, 71-73.

16. Delpino.

17. Mosenkis. Βλάχος et al., 6. Rjabchikov.

18. De Palma, 94-97.

19. Κουτελάκης Χαρ., Η Οδύσσεια του Ομήρου χωρίς Λαιστρυγόνες και τέρατα, 122, 139, 203, 207.

20. Παντελίδου-Γκόφα, 25-26.

21. Κουτελάκης Χαρ., Η Οδύσσεια του Ομήρου χωρίς Λαιστρυγόνες και τέρατα, 141, 227-228

22. De Palma, 45, 101-130.

23. Κουτελάκης, Προϊστορικά της νήσου Τήνου / Tenos in the prehistoric era, Αθήνα 2012. Του ίδιου, Προϊστορικά, 43, 51, 66, 68, 86, 105, 108, 136, 138, 143, 164, 181, 185, 191, 201, 211, 215, 239, 240, 241-245, 250, 258, 261-266, 276, 287, 293, 295, 302, 310, 312.

λατρεία τους προς το Κοσμογονικό ωό /αυγό²⁴ αλλά και εκείνη του ιερού πτηνού της θεάς Ιστάρ / Istar-Venus- Αφροδίτης-Περστέρας, δηλαδή το περιστέρι²⁵. Δεν είναι τυχαίο ότι η Τήνος διατηρεί μέχρι σήμερα την κουλτούρα της εκτροφής περιστεριών και είναι το μοναδικό νησί του Αιγαίου και της Μεσογείου με περισσότερους από 1.100 περιστεριώνες²⁶.

Είναι οι ίδιοι που μας δάνεισαν την λέξη «τζάρα» (αγγλιστί jar) μέσα στο οποίο οι Τηνιακοί συμπατριώτες τους πάσωναν με λάδι και ξύδι ή με αλάτι τα πιτσούνια που αποτελούσαν την ιδανική ζωϊκή πρωτεΐνη για τα πληρώματα των πλοίων σε όλη την Αρχαιότητα²⁷. Είναι αυτοί που μας άφησαν την λέξη «σκύλλα» ως θαλασσινό βραχότοπο πάνω στον οποίο τσακίζονταν συχνά στα περάσματα τα καράβια²⁸. Στην Τήνο «Σκυλλαντάρ», στην Λήμνο «Σκύλλη», στην Μεσσήνη της Ιταλίας «Σκύλλα», κατά τον Μεσαίωνα «Ντα Σκόλιο» εκ του «Δασκύλλιον» και μεταμορφωμένο στα ελληνικά «Δασκαλιό»²⁹ στην Κέρο³⁰ και αλλού. Η λέξη ως αντιδάνειο κατάντησε από ομοηχία «σκολειό», και μάλιστα «Σκολειό του Ομήρου» σε ότι αφορά την βραχονησίδα στην Χίο³¹!

Επομένως η εύρεση ενός τάφου ναυτικού όπως στους Λιψούς και στην Τήνο³² ή αλλού, δεν οφειλόταν σε Τούρκο (**Τουρκόμνημα**) αλλά σε κάποιον προϊστορικό κάτοικο ή σε μη Ίλινα, πιθανότατα σε Τυρρηνό ή Ετρούσκο³³ (**Τρουσκόμνημα**). Είναι γεγονός ότι οι Έλληνες ταύτιζαν τους Τυρρηνούς με τους Ετρούσκους στην Αρχαιότητα εξαιτίας των στενών μεταξύ τους δεσμών, αν και επρόκειτο για διαφορετικά γένη³⁴.

Κι αν για τα λιμάνια ίσχυσαν όσα ανέφερα, για τα βραχώδη υψώματα την σκυτάλη είχαν

φυσικά οι Τρούσκοι ή Ετρούσκοι³⁵. Δεν είναι άσκοπο να αναφερθεί ότι οι Έλληνες γνωρίζοντας τον τρόπο κατοίκησης των Ετρούσκων³⁶ στους πετρώδεις και άγονους λόφους³⁷ (βλ. πιο πριν την εικόνα) εξακολουθούσαν επί αιώνες και φυσικά «στην εποχή της Τουρκοκρατίας ως νομική διάκριση των κτημάτων να θεωρούν ότι «τόπος όπου δεν πιάνει αλέτρι αφορούσε βραχώδη εδάφη και κορυφές βουνών. Ειδικότερα, τα μη καλλιεργήσιμα υψώματα χαρακτηρίζονται στα συμβόλαια της τελευταίας περιόδου της Τουρκοκρατίας ως «**Τουρκοβούνια**»³⁸.

Έτσι δικαίως κάποια από αυτά στην Τήνο³⁹ και στην Αττική λέγονταν (και εξακολουθούν ως σήμερα να αναφέρονται από τους Έλληνες) «**Τούρκος**»⁴⁰ και «**Τουρκοβούνια**» διατηρώντας τις μακρινές εκείνες αναμνήσεις της παρουσίας Ετρούσκων / Τυρρηνών (Στην διεθνή Βιβλιογραφία που τους αφορά, ο μοναδικός που συνδέει την ονομασία «Τρούσκο» με το εθνωνύμιο «Τούρκος» είναι ο Ιταλός Alinei⁴¹), οι οποίοι εξαπτίς της καταγωγής τους από την Ανατολή και εξαιτίας της γλώσσας τους⁴² εθεωρούντο από τους Ίλιες ως «Αιολείς».

Σε ότι αφορά την παρουσία τους στον Πειραιά, αυτή είναι προφανής από την ελληνική Μυθολογία. Αυτοί που πρώτοι κατοίκησαν το νησί «Πειραιά» ήταν Μινύες του Ορχομενού της Βοιωτίας τους οποίους, κατά την Μυθολογία, καλοδέχτηκε ο Μούνιχος, είτε τοπικός ήρωας είτε βασιλιάς της Αττικής στα 1170 π.Χ. (:).

Η μικρή χερσόνησος ή ακρωτήρι που ορίζει τον ανατολικό βραχίονα του «Τουρκολίμανου», (βλ. την φωτογραφία στην αρχή του άρθρου) πάνω στην οποία είχε ιδρυθεί από τον 10ο αι. π.Χ. Ιερό προς τιμήν της **Μουνυχίας Αρτέμιδος** (σήμερα «Ναυτικός Όμιλος»), δεν σχετιζόταν με την ονομασία του υπερκείμενου βραχώδη λόφου της «Καστέλλας», που κατά την γνώμη μου θα λεγόταν τότε «**Τούρκος**» για τους λόγους που προαναφέρθηκαν⁴³. Ούτε σχετιζόταν ουσιαστικά με την ονομασία όλου του λιμανιού «Τουρκολίμανο», αλλά αναφερόταν ίσως ως παράλληλη ονομασία από τους ναυτικούς που έφθαναν από τον 10ο αιώνα π.Χ. στο Ιερό της Θεάς⁴⁴, και οι οποίοι εξαιτίας του Προσκυνημάτος αυτού μάλλον θα τον έλεγαν «**Μουνυχίας λιμήν**».

Οι Μινύες ήταν φημισμένοι για τα υδραυλικά έργα τους στην Κωπαΐδα, αλλά και επιδέξιοι караβοκύρηδες⁴⁵ που είχαν εγκατασταθεί στην Βοιωτία προερχόμενοι από την El Minya της Αιγύπτου, όπως έχω αποδείξει⁴⁶, με αρχική καταγωγή των προγόνων τους από την πεδιάδα του Άργους. Εκδι-

24. Pieraccini, 267–292. Κουτελάκης, Τήνος, 499, φωτ. 209.

25. Κουτελάκης, Προϊστορικά, 36–39, 105–108. Του ίδιου, Κριτική στο βιβλίο «Η αρχαία Τήνος».

26. Κουτελάκης, Προϊστορικά, 92–114.

27. Κουτελάκης, Προϊστορικά, 177. Κουτελάκης Χαρ., Η Οδύσσεια του Ομήρου χωρίς Λαιστρυγόνες και τέρατα, 243 και σημ. 11.

28. Κουτελάκης Χαρ., Η Οδύσσεια του Ομήρου χωρίς Λαιστρυγόνες και τέρατα, 228.

29. Στο ίδιο, ό.π., 229–232.

30. Κουτελάκης, Κέρος.

31. Κουτελάκης, Οι Καλόγεροι του Αιγαίου. Κουτελάκης, Κριτική στον Βαγγ. Πανταζή. Κουτελάκης Χαρ., Αιγαίο και χάρτες, 97–112. Η Οδύσσεια του Ομήρου χωρίς Λαιστρυγόνες και τέρατα, 173.

32. Κουτελάκης, Τοπωνυμικά και Ονοματολογικά Τήνου, 250. Του ίδιου, Τήνος, 118.

33. Κουτελάκης, Τοπωνυμικά και Ονοματολογικά Τήνου, 298. Του ίδιου, Τήνος, Κεφ. II και VII.6. Του ίδιου, Προϊστορικά, 82, 110, 167, 188.

34. Κουτελάκης, Προϊστορικά, 35, 36, 88, 136, 184, 235, 291. Βλάχος et al., 5–7. Κουτελάκης Χαρ., Η Οδύσσεια του Ομήρου χωρίς Λαιστρυγόνες και τέρατα, 182–183, 344–345.

35. Belletti Marchesini, 247–305.

36. De Palma, 149–159.

37. Mosenkis.

38. βλ. ΜΗΧΑΝΗ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ.

39. Κουτελάκης, Τοπωνυμικά και Ονοματολογικά Τήνου, 220–221, 249.

40. Κουτελάκης, ό.π., 250–251, 344.

41. βλ. Alinei.

42. van De Meer, 51–57.

43. Κουτελάκης, Προϊστορικά, 167.

44. Για τις σχέσεις Μινύων και Ετρούσκων βλ. Naso. Για τις ανασκαφές στο Ιερό βλ. Παλαιοκρασσά.

45. Κουτελάκης Χαρ., Η Οδύσσεια του Ομήρου χωρίς Λαιστρυγόνες και τέρατα, 146.

46. Κουτελάκης, Προϊστορικά, 127. Κουτελάκης Χαρ., Η Οδύσσεια του Ομήρου χωρίς Λαιστρυγόνες και τέρατα, 171.

Ετρούσκος χορεύων. Νωπογραφία σε ετρουσκικό τάφο. Φωτ. Google

ώχτηκαν από τον Κάδμο στα 1300 π.Χ. όταν εκείνος με τους συνοδούς του καδμίωνες-μεταλλουργούς καθυπόταξε το βασίλειο του Μινύα και δημιούργησε την οχυρή Θήβα⁴⁷. Η αναφορά στην Μυθολογία ενός **Μούνιχου** βασιλιά της Αττικής, εγγονού του Θησέα, στα 1170 π.Χ., ή κάποιου ομώνυμου ήρωα (σύμφωνα με το Λεξικό Σούδα η εορτή του μηνός Μουνιχώνος προήλθε από τον μυθικό ήρωα Μούνιχο και τελούνταν από τους προϊστορικούς χρόνους), υποδεικνύει την παρουσία Μινύων εγκαταστημένων στην ανατολική Αττική και κυρίως στον Θορικό Λαυρίου, όπου εργάζονταν ως μεταλλωρύχοι-μεταλλουργοί έχοντας συνάψει επιγαμίες με τους ντόπιους. Η περίπτωση του Βοιωτού Μινύα Κέφαλου είναι χαρακτηριστική⁴⁸.

Στον Πειραιά, στον λόφο της «Καστέλλας», οι υδατοδεξαμενές, τα υδραυλικά συστήματα υδρομάστευσης και παροχέτευσης του νερού, οι σπηλιές, τα ορύγματα και τα λεγόμενα «Θεόσπιτα» παραπέμπουν ευθέως τόσο σ' αυτούς σύμφωνα με τον Στράβωνα, όσο και στους Ετρούσκους που είχαν τις ίδιες δεξιότητες⁴⁹.

Εκεί λοιπόν στον Πειραιά, ως **ανώνυμο** αρχικά

νησί⁵⁰, διαπεραιώθηκαν με τα πλοία τους από τον διάυλο που χώριζε το νησί με την ακτή «Φάληρον» (τον μπαζωμένο αργότερα με ιλύ από τον ποταμό Κηφισσό, που εξαιτίας αυτού πήρε την ονομασία «Αλίπεδον»).

Είναι πιθανότατα αυτοί που κατέλαβαν ένα τμήμα σ' εκείνο το σημείο που βρισκόταν το φυσικό λιμάνι, το σημερινό «Τουρκολίμανο», στο οποίο προσέγγιζαν μεταξύ άλλων και οι Αιολείς Τυρρηνοί και Ετρούσκοι μέχρι το 430 π.Χ. (οι οποίοι ήταν ο φόβος και τρόμος των Ελλήνων μέχρι το 480 π.Χ.), που νικήθηκαν οριστικά στην Ιταλία από τις συνασπισμένες δυνάμεις Ελλήνων και Ρωμαίων και εξαφανίστηκαν σταδιακά από την Ιστορία⁵¹.

Όμως οι πράξεις της καθημερινότητας σηματοδοτούνται και προσδιορίζονται από τις λέξεις. Κι αυτές με την σειρά τους δίνουν νόημα και μορφή στον χώρο.

Β'. ΠΕΙΡΑΙΕΥΣ

Το να διασχίσεις τον διάυλο του Φαλήρου και να **περαιωθείς** στο νησί (εξ ου και «**Περαίος**» η διαχρονική ονομασία του στην λαϊκή εκφορά) απαιτούσε συγκεκριμένες δεξιότητες⁵² αλλά και την άδεια της τότε Αρχής του τόπου (όποιοι κι αν ήταν οι προϋπάρχοντες) και ενδεχομένως απόδοση κάποιου φόρου. Αυτοί που εκτελούσαν την διαπεραιώση προφανώς ήταν γνώστες ανάλογων διαπεραιώσεων σε εύριπους. Έτσι νομίζω εξηγείται λογικότερα (και μάλιστα σε πολύ προγενέστερο ιστορικό στάδιο από αυτά που αναφέρονται στο λήμμα «Πειραιάς Ιπποθωντίδας» της el.wikipedia.org/ και στο κεφάλαιο «Ετυμολογία») και η πιθανή εξ αυτών ονομασία «**Πειραιεύς**», αν σκεφτούμε ότι «εύριπος **Πύρρα / Pyrrha**» λεγόταν το στενό θαλάσσιο πέρασμα της σημερινής Καλλονής Λέσβου και ότι το επίθετο «εύριπος» συνόδευε το όνομα της πολίχνης Πύρρα ως «εύριπος **Πυρραίος**», όπως σημειώνει ο Χαρ. Χαρίσης παραπέμποντας στο βιβλίο του Στρατή Μολίνου⁵³.

Δηλαδή θεωρώ ότι ο διάυλος μεταξύ της νήσου και του Φαλήρου, που παρουσίαζε όλες τις γνωστές ιδιότητες των διαύλων-πορθμών-ευρίπων, όπως της Χαλκίδος, της Πύλου, της Κνίδου, του Αλιβερίου Ευβοίας, του Αδραμηττίου, της Καλλονής Λέσβου, της Messina Ιταλίας (στους οποίους κυρίαρχοι ήταν οι Αιολείς και ιδιαίτερα οι Τυρρηνοί), πιθανότατα από ομοηχία⁵⁴ ή και καθ' ομοίωση με το «εύριπος **Πυρραίος**», καταγράφηκε «εύριπος **Περαίος**» για να καταλήξει «νήσος **Περαίος**» και να ονομαστικοποιηθεί τελικά ως «**Πειραιεύς**» με την κατάληξη – **εύς** που δεν ήταν ελληνική. Η κατάληξη αυτή από τα ιστορικά χρόνια (1700 π.Χ. κ.ε.) υιοθετήθηκε τόσο πολύ από τους Μυκηναίους γιατί τους διευκόλυνε στην προφορά ξένων κυρίως λέξεων, ώστε ενώ σιγήθηκε παντού αλλού, χαρακτήριζε πια ονόματα της ελληνικής φυλής και λέξεις δάνεια, όπως *ιερεύς, βασιλεύς, ιππεύς, κουρεύς, Κερκετεύς, Αχιλλεύς, Οδυσσεύς*, πολλές από τις οποίες συναντώνται στις πινακίδες της Γραμμικής Β'⁵⁵.

Έτσι αποδεικνύεται για άλλη μια φορά πόσο βαθειά Ιστορία κρύβει κάθε λέξη που χρησιμοποιούμε και ιδιαίτερα την βαρύνουσα ιστορική σημασία που μεταφέρουν τα τοπωνύμια.

47. Κουτελάκης Χαρ., Η Οδύσσεια του Ομήρου χωρίς Λαϊστρυγόνες και τέρατα, 375-376.

48. Κουτελάκης Χαρ. Θέατρο και μεταλλωρύχοι-μεταλλουργοί, 43, 46, 51, 54, 107, 114, 115, 142, 157, 181, 202. Κουτελάκης Χαρ., Η Οδύσσεια του Ομήρου χωρίς Λαϊστρυγόνες και τέρατα, 255-257.

49. Βλάχος et al., 16.

50. Apostolopoulos et al., 412-421.

51. Κουτελάκης Χαρ., Η Οδύσσεια του Ομήρου χωρίς Λαϊστρυγόνες και τέρατα, 213, 274-275.

52. Κουτελάκης Χαρ., ό.π., 63-65.

53. Χαρίσης, Πύρρα, σημ. 11: «In Molinos 1999 2:49. on p. 43 Molinos mentions another map from the 16th century with no other known details, where the Gulf of Kalloni is also marked as «**euripus Pyrrheus**».

54. Κουτελάκης Χαρ., Η Οδύσσεια του Ομήρου χωρίς Λαϊστρυγόνες και τέρατα, 73 σημ. 18.

55. Στον ίδιο, ό.π., 412-413.

Μικρά πειραιώτικα κείμενα

*Για το πειραϊκό αρχείο του Γεωργίου Κρέμου

*Για το «Ξυπνητήρι» του Σπύρου Μελά

*Για ένα Μουσείο Δημοτικού Θεάτρου Πειραιά

Ερευνά και γράφει ο Δημήτρης Κρασονικολάκης
Δημοσιογράφος - Συλλέκτης

Ανεξάρτητος ερευνητής πειραϊκής ιστορίας και λογοτεχνίας.

Αναφορές για το Αρχείο του Γεωργίου Π. Κρέμου

Για τον Γεώργιο Πανάγου Κρέμο (γεννήθηκε στο Στείρι χωριό της μητέρας του Αικατερίνης Σίδερη, μεγάλωσε στην Αράχωβα), τον σπουδαίο καθηγητή, γυμνασιάρχη και υφηγητή της ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών μπορεί να βρει ο ενδιαφερόμενος πολλά βιογραφικά. Σημαντικές μεταξύ των άλλων δημοσιευμάτων, οι εργασίες του Τάκη Λάππα στα «Νεοελληνικά Γράμματα» φύλλο 140, 5.8.1939, του ιδίου στο «Στερεά Ελλάς» τεύχος 49, Φεβρουάριος 1973, του Κ. Θ. Δημαρά στην εφημερίδα ΤΟ ΒΗΜΑ (Οι επιφυλλίδες του Βήματος), 3.8.1979 και τα βιβλία του Ανδρέα Σ. Τσούρα Συμβολή του ιστορικού Γ. Π. Κρέμου στη μελέτη της Μονής του Οσίου Λουκά Βοιωτίας, Αθήνα 1996, του Θανάση Χρήστου Η συμβολή του Γ. Π. Κρέμου στην νεότερη ιστορία της Βοιωτίας, στα Πρακτικά Α' Συνεδρίου Ρούμελης και στο Γεώργιος Π. Κρέμος (1839-1926) Ένας κορυφαίος Αραχωβίτης ιστορικός, Αθήνα 2005. Προσέτι στο ΑΓΚΥΡΑ, δελτίο της Καϊρείου Βιβλιοθήκης Άνδρου, 1, Άνδρος 2001. Εδώ θα προχωρήσω σε δική μου θεώρηση βασισμένη στο αρχείο μου.

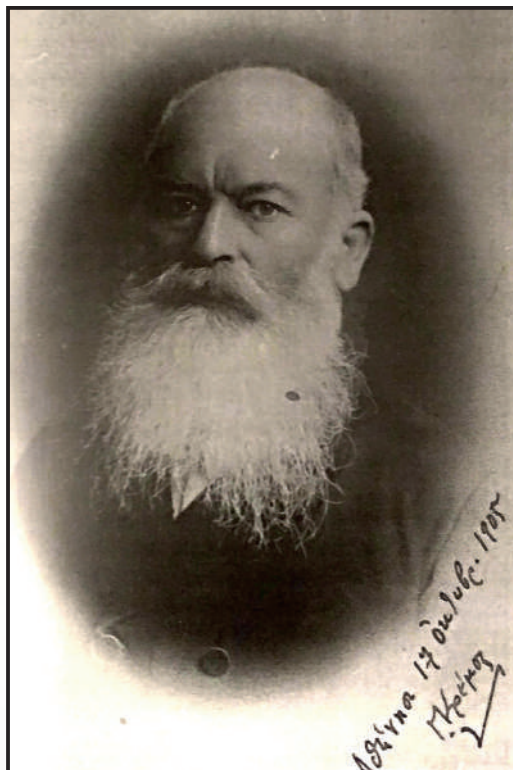
Ο Κρέμος μαθήτευσε στην Ριζάρειο Εκκλησιαστική Σχολή και στην Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών (τελείωσε στα 1865). Συνέχισε με υποτροφία στην Λειψία (Θεολογία και μετά ακολούθησε την Φιλοσοφική Σχολή). Επέστρεψε μετά από επτά χρόνια και διορίστηκε καθηγητής Ιστορίας και Γεωγραφίας στο Βαρβάκειο και στο Α' Γυμνάσιο Αθηνών. Συνέταξε κα-

τάλογο των χειρογράφων της «Εθνικής και της του Πανεπιστημίου Βιβλιοθήκης» (Θεολογία, Τόμος 1, 1876). Τα βιβλία και τα δημοσιεύματά του στα παλιά περιοδικά είναι σκορπισμένα σε πολλές σύγχρονες βιβλιοθήκες.

Στις 31 Οκτωβρίου 1876 νυμφεύτηκε την Μαριγώ Κούρου (γεννήθηκε στο Ναύπλιο στις 28.2.1855, γονείς της ο Αθανάσιος Κούρος και η Βασιλική Μουτζοπούλου [αδελφία της ο Δημήτριος και Τρύφων Μουτζόπουλος], πέθανε και κηδεύτηκε στις 27.11.1881 από επιλόχειο πυρετό) με την οποία απέκτησαν τρεις κόρες κι ένα γιο. Ο γιος του Φιλόμηλος (γεν. 1878) έφυγε στα τέσσερα του χρόνια από μηνιγγίτιδα. Οι κηδείες της Μαριγούς και του Φιλομήλου έγιναν «εν τω Πειραιεί νεκροταφείω» και το κοινό μνημόσυνό τους στην Αγία Τριάδα (27.11.1882).

Ο Αντώνης Μαρμαρινός στο βιβλίο του «Η πειραϊκή παιδεία μετά το 1836, Πειραιεύς 1963, αναφέρει ότι διατέλεσε γυμνασιάρχης στο Α' Γυμνάσιο Πειραιώς στο διάστημα

1.9.1880 - 27.11.1880 (σε διάσταση με τον Ευάγγελο Κοφινιώτη παρέδωσε την διεύθυνση) και από 6.4.1882 έως 12.9.1884. Μνημονεύεται ότι εδώ προσπάθησε να εισαγάγει το μάθημα της Γυμναστικής, άλλωστε είναι γνωστό ότι του άρεσε κι ο εκδρομισμός. Άρθρο του «Ελληνική γυμναστική» δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα ΣΦΑΙΡΑ, φύλλο 186 του 1880 και 840 του 1883. Στην ΣΦΑΙΡΑ επίσης τυπώθηκαν άρθρα με θέμα «Δημοτική βιβλιοθήκη Πειραιώς Δ. Μαυροκορδάτου». Άλλη εργασία του που βρήκα, Εσωτερικός κανονισμός των σχολεί-

ων, Εν Πειραιεί 1880.

Επίσης στα 1881 έδωσε το φυλλάδιο «Φάλαγξ του Γυμνασίου Πειραιώς Εμβατήριον δια κλειδοκύμβαλον ποιηθέν υπό Γεωργίου Π. Κρέμου, τονισθέν υπό Μ. Α. Γενοβέζου».

Το 1886 νυμφεύθηκε την Ασημίνα (Ασημιά) Λούκα, κόρη του караβοκύρη Λεωνίδα Γ. Λούκα από την Άνδρο κι απέκτησαν δυο παιδιά. Ο Λούκας είχε την γολέτα «Μαριγώ» 192 τόνων (το Νηογνωμολόγιο του 1881 αναγράφει 171 τόνων) ναυπήγηση Σύρα 1875 και νηολόγιο Άνδρου από το 1870 έως το 1881.

Ο Ιάκωβος Δραγάσης κριτίκαρε τον Κρέμο για απόψεις που είχε γράψει, στο βιβλίο του «Γεώργιος Π. Κρέμος ο ιστορικός εν τη της Ρωμαϊκής Ιστορίας κρίσει», Εν Πειραιεί Εκ του Τυπογραφείου της Προνοίας. 1885. Στα 1889 και 1890 επισημαίνουμε αναδημοσιεύσεις αποσπασμάτων από βιβλία του στο περιοδικό ΑΠΟΛΛΩΝ Πειραιώς.

Με τον Γεώργιο Φιλάρετο (1848-1929, οι γυναίκες τους Μαριγώ και Πολυτίμη ήταν αδελφές) αποφάσισαν να κτίσουν τις θερινές τους κατοικίες σε χώρο που σήμερα είναι η Καλλιθέα, έτσι από τα πρώτα σπίτι της θεωρούνται αυτά του Φιλάρετου, του Λασκαρίδη και του Κρέμου (οδός Κρέμου και Σιβιτανίδου). Μετακόμισε από την Αθήνα όπου έμενε στην Σόλωνος και Ιπποκράτους. Σώζεται μια φωτογραφία του Φιλάρετου που τον έβγαλε καθισμένο στο γραφείο του η ανιψιά του Σωσώ Κρέμου. Εκεί συγκεντρώθηκε όλο το συγγραφικό του έργο. Την εκπαιδευτική του θητεία ολοκλήρωσε στην Λαμία 1897-1901 και στο Αίγιο 1901-1902. Ταξίδεψε στην Αίγυπτο (τέλη 1902-1904) και κατέβηκε στην Κρήτη. Όταν στα 1916 πήγε για λίγο στον Πόρο έγινε διάρρηξη στο σπίτι του, κλάπηκαν πολλά κι ανάμεσα τα χειρόγραφα του έργου του «Ιστορία του Ελληνισμού», που θεωρούσε έργο ζωής. Δεν θα επεκταθώ στον βίο, στην δράση και στο συγγραφικό του έργο, επισημαίνω ότι πέθανε στις 3 Δεκεμβρίου 1926 «από θλάσιν του ποδός».

Μελετώντας τα βιβλία και τα δημοσιεύματά του, διακρίνει κάποιος την ευρυμάθεια και ποικιλία των ενδιαφερόντων του. Τυπικός στην συλλογή στοιχείων, είχε ταξινομήσει σε φακέλους κάθε τι προς τρέχουσα ή μελλοντική χρήση. Ικανό μέρος του υλικού είχε συγκεντρώσει από τα ταξίδια ή τους τόπους όπου άσκησε τα

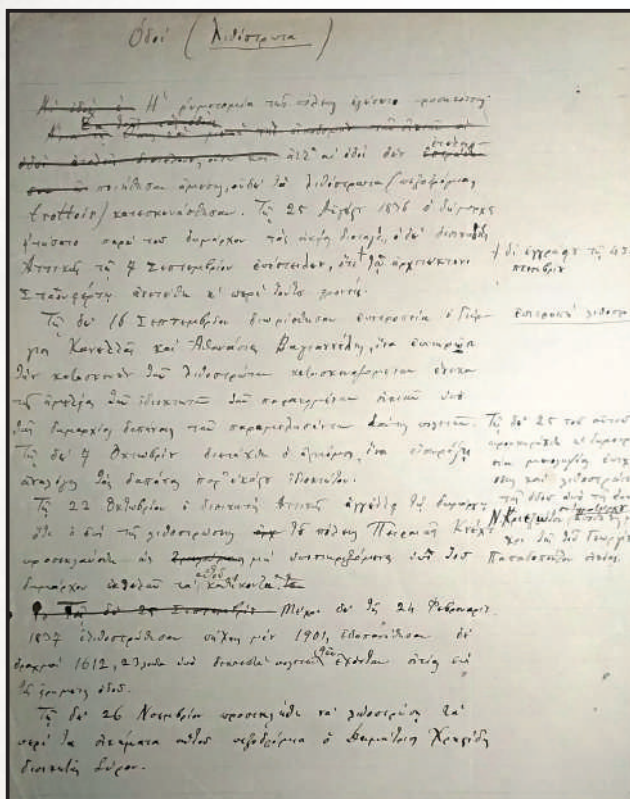
καθήκοντά του. Τα κατάλοιπά του, βιβλία, χειρόγραφες σημειώσεις, επιστολές, έγγραφα, βρίσκονται σκορπισμένα στους απόγονούς του και σε ιδιωτικά αρχεία.

Αν και οι πληροφορίες είναι ασαφείς, μαρτυρίες συνηγορούν ότι ο Κρέμος γύρω στα 1888 μάζευε γραπτές πηγές της τοπικής ιστορίας της Άνδρου. Ο Κρέμος «επεσκέπτετο συχνώς την νήσον και συνεκέντρωνεν υλικόν προς συγγραφήν, ως διεδίδετο, ιστορίας αυτής». Με προτροπή του ο Γεώργιος Στ. Μπίστης έγραψε χωρίς να τυπωθεί το πόνημα «Σημειώσεις ιστορικάι περί της νήσου Άνδρου», σελίδες 112+18 (Αρχείο Ευαγγέλου Δ. Δερτούζου). Τίποτα όμως δεν δημοσιεύτηκε.

Γύρω στα 1960 ο καθηγητής κι ύστερα γυμνασιάρχης Άνδρου Μιχαήλ Βασιλόπουλος, μαθαίνοντας ότι ο Κρέμος είχε λάβει πολλά έγγραφα από τον πύργο του πεθερού του Νίκου Μ. Μπίστη (Μουβελά) μπόρεσε και πήρε αρκετά από τους κληρονόμους του Κρέμου.

Μετά τον θάνατο του Βασιλόπουλου η σύζυγός του Ορτανσία τα παρέδωσε στην Καίρειο Βιβλιοθήκη. «Ο όγκος της συλλογής του Κρέμου, η οποία σημειωτέον λέγεται ότι περιελάμβανεν και υλικόν εκ Κρήτης ίσως δε και εξ άλλων μερών, παρέμεινε, κατά πληροφορίας, εις την παλαιάν εν Καλλιθέα οικίαν της οικογενείας. Επικειμένης της κατεδαφίσεως ταύτης, οι απόγονοι του Κρέμου επώλησαν την βιβλιοθήκην

του μετά των αρχείων εις τινα εν Αθήναι βιβλιοπώλην». Έτσι κατά το 1973 έγινε γνωστό ότι διατίθεται προς πώληση παλιό αρχείο. Ο βιβλιοπώλης (λεγόταν Ευτύχιος Βαγιονάκης) είχε χωρίσει σε φακέλους τα έγγραφα κατά περιοχές και χρονολογική σειρά ψάχνοντας αγοραστές. Ειδικά για την Άνδρο, με τον φόβο να μην διασπαστεί το περιεχόμενο, βρέθηκε να τα αγοράσει ο εφοπλιστής Δημήτριος Κονδύλης (1903-1990). Κανείς δεν ξέρει πώς απέκτησε τόσα μεγάλα αρχεία ο Κρέμος. Λόγω του κύρους του όλοι ήταν πρόθυμοι να τον εξυπηρετήσουν. Φαίνεται ότι απλώς «συνεσωρεύοντο και εφυλάσσοντο όχι μόνον άνευ και της υποτυπωδεστέρας ταξινομήσεως αλλ' ασφαλώς ο συλλογεύς ουδ' απλούν βλέμμα μετέπειτα έριψεν επ' αυτών. Πρέπει ούτω να φαντασθώμεν, ότι εν όσω το υλικόν παρέμενεν εις την οικίαν Κρέμου αι αποτελούσαι αυτό ενότητες της συλλογής, δηλονότι αι τοπικάι συλλογαί ή αρχεία τα οποία συνεκέντρώθησαν, παρέμενον κεχωρισμένως». Έτσι ο Βασιλόπουλος μπόρε-

σε και έλαβε από τους κληρονόμους έγγραφα από την συλλογή Μπίστη. Η πλήρης διάσπαση του Αρχείου έγινε μάλλον από τον μεταπωλητή ή τον βιβλιοπώλη, που τα χώρισε χρονολογικά για να ανεβάσει την εμπορική αξία τους.

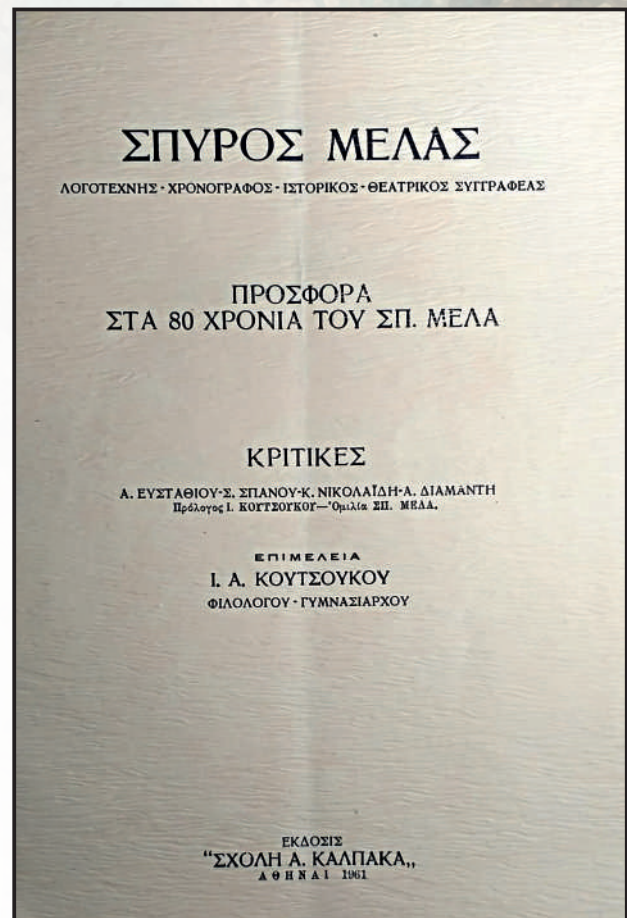
Σπαράγματα της συλλογής Κρέμου βρίσκουμε στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος, Τμήμα Χειρογράφων και Ομοιοτύπων (φάκ. 1315).

Στα Γενικά Αρχεία του Κράτους - Ιστορικό Αρχείο Κρήτης βρίσκουμε την συλλογή του Κρέμου που αγοράστηκε στα 1973 από τον ίδιο βιβλιοπώλη έναντι του ποσού 150.000 δραχμών (χρηματοδότηση του Υπουργείου Πολιτισμού με αποκλειστικό προορισμό στο Ιστορικό Αρχείο Κρήτης). Σε παλαιότερη έρευνά μου στο διαδίκτυο «Σπαράγματα από το πειραιϊκό αρχείο του Γεωργίου Κρέμου», ανάρτηση Κυριακή 13 Δεκεμβρίου 2015, είχα γράψει «Ένα ελάχιστο τμήμα του που φαίνεται να αναφέρονταν στον Πειραιά, το οποίο μπορεί να ήταν αρκετά μεγαλύτερο αλλά ποιος ξέρει πόσο διασώθηκε και πού αλλού να βρίσκονται κατάλοιπά του, κατέληξε στην κατοχή του Γιάννη Χατζημανωλάκη ο οποίος ευχαρίστως μου διέθεσε για να το μελετήσω. Ο Χατζημανωλάκης στο βιβλίο του για τους δημάρχους του νεότερου Πειραιά, χρησιμοποιεί στοιχεία του φακέλου οπότε στη σελ. 44 αναφέρει σε σημείωση: <"Ιστορικών Αρχείων Γ. Κρέμου" (που παραχωρήθηκε ευγενώς από τον Ιωάν. Α. Μελετόπουλο στον συγγραφέα του βιβλίου). Ανέκδοτες σημειώσεις>. Είχα λοιπόν την τιμή - ένας από τους λίγους - να αγγίξω, να διαβάσω αυθεντικά χειρόγραφα του Πειραιά επί δημαρχίας Κυριάκου Σερφιώτη και πρωτότυπα γραπτά του Κρέμου με στοιχεία παρμένα από τα δημοτικά έγγραφα που ερευνήσε. Κείμενα που είδαν ο Μελετόπουλος, ο Χατζημανωλάκης και μετά εγώ... Πρόκειται για έναν ντοσιέ που αποτελείται από μικρές υποδιαιρέσεις με διπλωμένα φύλλα χαρτιού που μέσα τους περιέχουν έγγραφα, σε επί μέρους θέματα αφορώντα στα πρώτα χρόνια της νεότερης πειραιϊκής ιστορίας». Ανάμεσα στα άλλα λοιπόν ο Κρέμος ήθελε να συντάξει μια μελλοντική ιστορία της πόλης, που ποτέ δεν γράφτηκε.

Είναι βέβαιο ότι ο Ιωάννης Μελετόπουλος αγόρασε το τμήμα αυτό του αρχείου Κρέμου από τον εν λόγω βιβλιοπώλη. Μετά την παραχώρηση του φακέλου σε εμένα, έκανα την κατάλληλη αναταξινόμηση ώστε το περιεχόμενό του να είναι πιο προφυλαγμένο και χρηστικό. Πολλά από τα χειρόγραφα δημοσιεύτηκαν ήδη στο Πειραιϊκό Ορόσημο.

ΤΟ ΞΥΠΝΗΤΗΡΙ

Ο Σπύρος Μελάς (Ναύπακτος 13.1.1882 - Αθήνα 2.4.1966), μεγάλωσε στον Πειραιά όπου ο πατέρας του Ιωάννης εργαζόταν ως δικαστικός. Με τον θάνατό του αναγκάστηκε να δουλέψει κι ο ίδιος. Πήρε υποτροφία από τον Δήμο Πειραιώς, έτσι σπούδασε στο Α' Γυμνάσιο Πειραιώς (Ιωνίδειος Σχολή). Αργότερα έγραφε στην ΦΩΝΗ ΤΟΥ ΠΕΙΡΑΙΩΣ και στον ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΟ. Το πρώ-

το λογοτεχνικό του έργο, μυθιστόρημα στην εφημερίδα ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ, το φθινόπωρο του 1906, είχε τίτλο «Τα μυστήρια του Πειραιώς». Ο Μελάς έγινε γνωστός ως λογοτέχνης, χρονογράφος, ιστορικός, θεατρικός συγγραφέας. Με αυτούς του τίτλους τιμήθηκε στην εποχή του και παραμένει ένα λαμπρό όνομα στον πειραιϊκό πνευματικό κύκλο.

Ανάμεσα στις εκδηλώσεις προς τιμήν του που είχε την τύχη να βιώσει ο Μελάς ήταν το Φιλολογικό Απόγευμα της 20 Μαΐου 1961 αφιερωμένο σε εκείνον από την Σχολή Αδελφών Καλπάκα στην Αθήνα. (Είχαν προηγηθεί Φιλολογικά Απογεύματα στα 1957 για τον Βενέζη και στα 1958 για τον Μυριβήλη). Περί το τέλος της ίδιας χρονιάς, με την επικείμενη συμπλήρωση των 80 του χρόνων, που θα εορταζόταν στα 1962, η Σχολή τύπωσε ένα αναμνηστικό τεύχος 32 σελίδων με τις ομιλίες που έκαναν οι τελειόφοιτοι μαθητές της, η Αλέκα Ευσταθίου, η Σοφία Σπανού, ο Κώστας Νικολαΐδης, η Ανθούλα Διαμάντη.

Η Σχολή Καλπάκα (ΣΧΟΛΗ Α. ΚΑΛΠΑΚΑ «ΑΙ ΚΥΔΩΝΙ-ΑΙ») ιδρύθηκε από τις αδελφές δασκάλες Αθηνά (κατόπιν σύζυγος Αντωνίου Κοκοτσάκη) και Αλεξάνδρα (κατόπιν σύζυγος Αδαμαντίου Σπανού) Καλπάκα από το Αΐβαλί που ήλθαν μετά την καταστροφή. Σήμερα είναι το 10ο Επαγγελματικό Λύκειο Αθηνών, Δαμάρεως και Τιμοθέου 18 στο Παγκράτι.

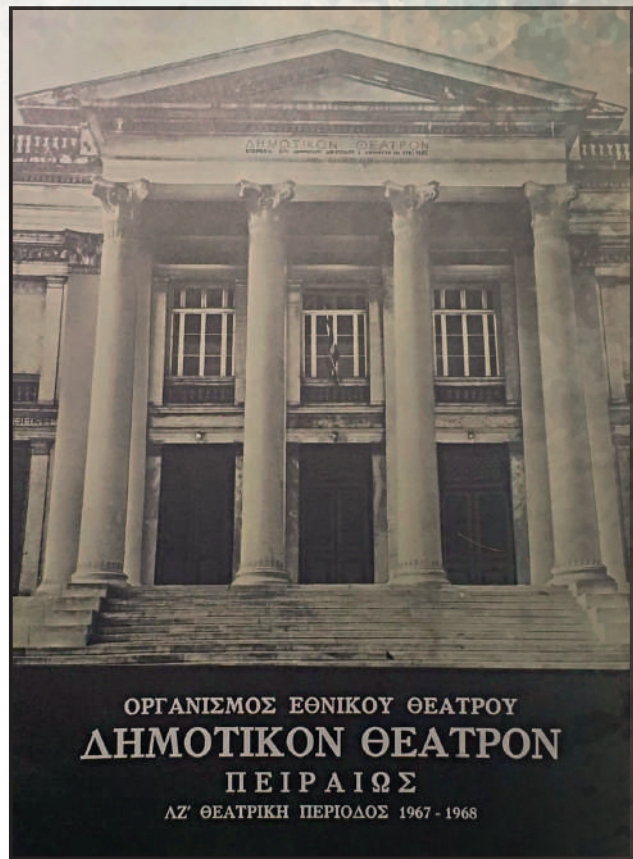
Ανάμεσα στην ενδιαφέρουσα ομιλία του, ο Μελάς αναφέρθηκε στον Πειραιά:

... Σ' ένα Δημόσιο σχολείο είχα την τύχη να μου κάνουν την υποδοχή, που μου κάνετε απόψε. Στον Πειραιά, που θεωρείται πατρίδα μου. Σε κανένα άλλο Δημόσιο Σχολείο δεν επήγα, γιατί δεν με προσκάλεσαν... Λυπούμαι, ότι δεν ήξερα, ότι θα γίνει αυτός ο ύμνος, για να φέρω και τον ήρωα εκείνον εδώ, για να τον χειροκροτήσετε, στον οποίο οφείλω ό,τι εσείς επιδοκιμάζετε απόψε σε διάφορες μορφές. **Το ξυπνητήρι μου!**... γιατί είναι το μόνο παιδαγωγικό πράγμα, το οποίον μπορώ να σας πω και να σας μείνη. Είμαι ένας από εκείνους που δεν έχουν χορτάσει τον ύπνο στην ζωή και περιμένω να τον χορτάσω εκεί στη σκιά των κυπαρίσσων, όπου θα τον χορτάσουμε όλοι. Δεν σας είναι άγνωστο, ότι ορφάνεψα μικρός και ότι ο Δήμος του Πειραιώς ανέλαβε να με σπουδάσει, γιατί είπαν οι καθηγηταί, ότι άξιζα κάτι τι' ίσως υπερτιμούσαν οι άνθρωποι τη δική μου αξία μάλιστα σ' αυτή την ηλικία. Όταν ο Δήμος μου παρεχώρησε την ατέλεια των διδάκτρων, – δεν τα πλήρωνα, τα πλήρωνε αυτός, τα βιβλία και ένα μικρόν ποσόν για την συντήρησί μου – αγόρασα δύο πράγματα, ένα ξυπνητήρι και ένα λυχνάρι. Όχι λάμπα. Το πετρέλαιο ήταν ακριβό, το λάδι ήταν φτηνό τότε. Ένα λυχνάρι ναυτικό μεγάλο, με φυτίλι της λάμπας, βαλμένο επάνω στο γουδί που κοπανούσα την σκορδαλιά, ανάποδα, γιατί δεν είχα και λυχνοστάτη, και από κάτω τα βιβλία. Αυτό είναι η αρχή της πορείας μου...

Έτσι το Ξυπνητήρι πρέπει να δοξαστεί απόψε. Όταν ήμουν μαθητής του Γυμνασίου το έβαζα στις πέντε και επειδή μούλειπε πάντοτε ύπνος έλεγα: «δεν θα γίνω ακαδημαϊκός πολίτης; Θα φάει πέταμα από το παράθυρο που θα πάη καπνός αυτό το ξυπνητήρι!». Πήγα στο Πανεπιστήμιο και τόβαζα στις τέσσερις και έλεγα: «δεν θα απαλλαγώ απ' αυτόν τον βραχνά, θα φάη πέταμα». Εμπήκα στη δημοσιογραφία, έγινα συγγραφέας και τόβαζα στις τρεις. Και είμαι ακαδημαϊκός και το βάζω στις δύο. **Να πιστεύετε στο ξυπνητήρι, δηλαδή στην προσπάθεια!** Κανένα έργο, που αξίζει τον κόπο, δεν αξίζει παρά μόνο για τις ώρες που βάλατε για να το φτιάξετε. Δεν υπάρχουν μεγαλουργήματα στο γόνατο πάνω στον κόσμο αυτόν! ... Από την αποψινή βραδυά κρατήστε ένα μόνο πράγμα ή μάλλον δύο, το **Ξυπνητήρι**, που είναι ο ρυθμιστής της δημιουργικής μου εργασίας, **και την Ελλάδα**, η οποία είναι η μεγαλύτερη πηγή εμπνεύσεων, όχι μόνον για τους Έλληνες, αλλά για τον κόσμο ολόκληρο, γιατί, όλες αυτές τις χιλιάδες χρόνια που αναδύεται πάνω στη φλούδα της γης, το ανθρώπινο γένος δεν έχει βρη τύπους ζωής και τύπους σκέψεως που να μην είναι βαθύτατα Ελληνικοί.

Για ένα Μουσείο Δημοτικού Θεάτρου Πειραιά

Σε επαναλαμβανόμενες οχλήσεις μου, όχι σε έντονους αλλά σε πειστικούς γραπούς τόνους, σε πολλά άρθρα έχω προτείνει την σύσταση ενός Μουσείου Δημοτικού Θεάτρου Πειραιά εντός του «εμβληματικού» κτηρίου που στολίζει την πόλη μας. Μετά την αποκατά-

σταση και την επαναλειτουργία του, αρκετές αίθουσες στους ορόφους και στο ισόγειο τριγύρω έμειναν άδειες, γεμίζουν σιγά σιγά με διάφορες χρήσεις και καταστήματα.

Σε ξεχασμένους χώρους του βρέθηκαν κάποια ξύλινα μεταλλικά υφασμάτινα κι άλλα υλικά που συντηρήθηκαν και αναδείχτηκαν. Οι διάφοροι ερευνητές που ασχολήθηκαν με την αρχιτεκτονική, την ιστορία, τις θεατρικές μουσικές παραστάσεις, τις εκθέσεις, τις παρουσιάσεις, τους χορούς, τις εκδηλώσεις στην πλατεία ή στο φουαγιέ και την παλαιότερη φιλοξενία των σωματείων, φανέρωσαν στις εργασίες τους δεκάδες φωτογραφίες, μονόφυλλα, προγράμματα, αφίσες, προσκλήσεις, βιβλία, δελτάρια (carte postales) κ.λπ. ντοκουμέντα.

Καλό θα ήταν ένα τέτοιο ποικίλο και πλούσιο σε περιεχόμενο υλικό (μαζί με σκηνογραφίες, στολές, αντικείμενα) που δείχνει σφαιρικά την πορεία ενός τόσο σπουδαίου Θεάτρου και το οποίο τώρα είναι σκορπισμένο στο Ιστορικό Αρχείο, στην Δημοτική Βιβλιοθήκη, σε φορείς ή σε ιδιώτες, να συγκεντρωθεί από έμπειρο προσωπικό μετά από ένα είδους καμπάνιας που θα κάνει ο Δήμος. Να δοθεί ο χρόνος να καταγραφεί, να ταξινομηθεί, να διατηρηθεί σε ερμάρια, βιτρίνες, προθήκες, σε κάδρα ώστε τελικά (δίχως χρονοτριβή) να εκτεθεί στο κατάλληλα διαρρυθμισμένο ευρύχωρο δωμάτιο. Να γίνει το Δημοτικό μια σωστή φωλιά πολιτισμού, θεατρικής παιδείας αλλά και μια παρακαταθήκη μνήμης και ιστορίας του τόπου.

Μια έκκληση για το Αρχαιολογικό Μουσείο του Πειραιά

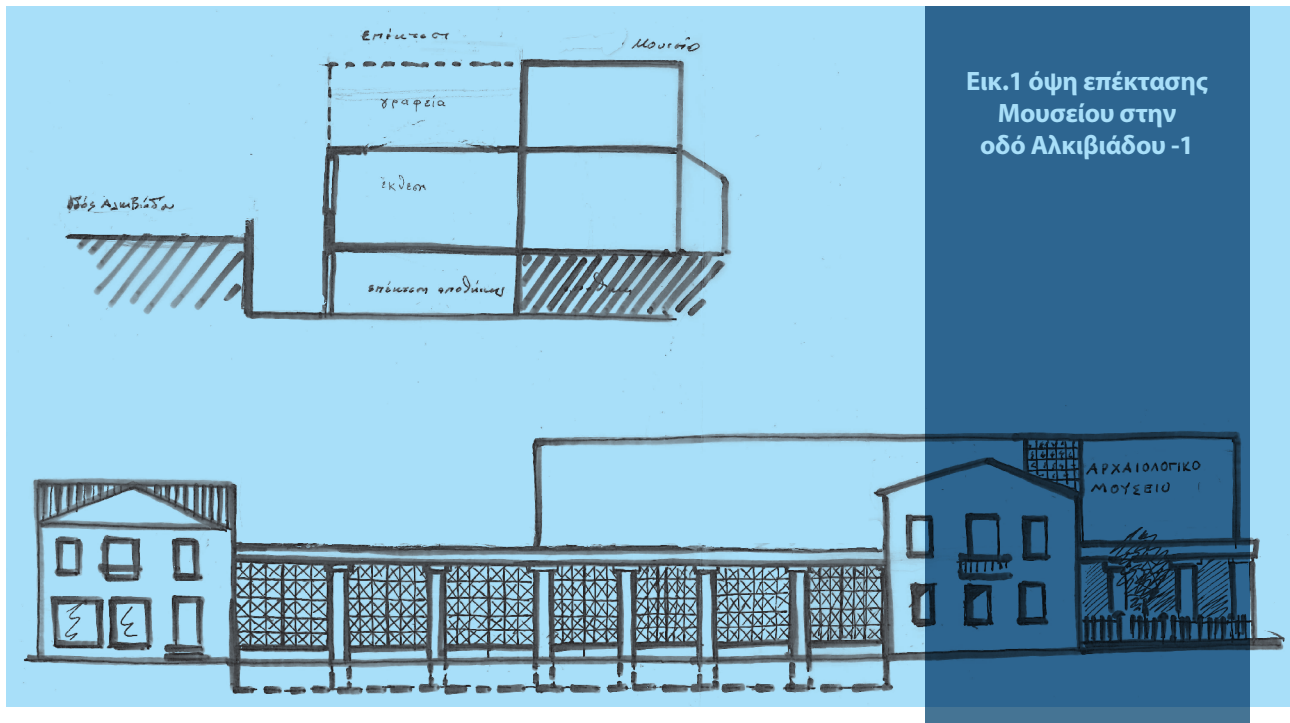
Ένας θεός ξέρει πόσο αγαπώ και πονάω το Μουσείο μας. Στη γειτονιά του γεννήθηκα, μεγάλωσα και σ' αυτό είχα τη χαρά να αφιερώσω ένα μεγάλο μέρος της θητείας μου στην Αρχαιολογική Υπηρεσία. Παρόλα αυτά και παρά το ηθικό δικαίωμα διατύπωσης γνώμης, που πιστεύω ότι μου δίνουν η μακρόχρονη επιστημονική εντρύφηση και διοικητική φροντίδα για την σωτηρία και την προβολή των αρχαιοτήτων του Πειραιά, είχα συστηματικά αποφύγει έως τώρα την ανάμειξη στα σχεδιαζόμενα από την αρμόδια Εφορεία.

Στην ανάγκη να το κάνω με υποχρεώνουν οι κίνδυνοι που προκύπτουν από τις συνθήκες του επείγοντος, που επιβάλλουν οι καλοδεχούμενες κατά τα άλλα χρηματοδοτήσεις των αρχαιολο-

γικών έργων από τα ευρωπαϊκά προγράμματα.

Θα επιμείνω σε δύο σημεία που αφορούν στο Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιώς και τον μεγάλο όγκο (περίπου ένα εκατομμύριο ευρώ) των ευρωπαϊκών επιδοτήσεων.

Τα μισά από αυτά τα χρήματα προβλέπονται, όπως πληροφορούμαι, για μελέτες που αφορούν στην επισκευή, διαρρύθμιση και επαναλειτουργία του παλαιού Μουσείου ως αίθουσα περιοδικών εκθέσεων και αναψυκτήριο όπως και για την επανέκθεση του Μουσείου με σκοπό την έκθεση των ευρημάτων των ανασκαφών του Μετρό· τα άλλα μισά για έργα επισκευής και αναβάθμισης των αποθηκών του Μουσείου για την φύλαξη των ευρημάτων των ανασκαφών αυτών.

Εικ.1 όψη επέκτασης Μουσείου στην οδό Αλκιβιάδου -1

Πρόκειται για σημαντικά ποσά για έργα, τα οποία (με εξαίρεση την από δεκαετιών μελετώμενη επισκευή του παλαιού Μουσείου) δεν καταλαβαίνω με ποιον τρόπο πιστεύεται ότι θα μπορούσαν να λύσουν τα προβλήματα χώρου του Μουσείου. Πραγματικά φαίνεται να αγνοείται ή να αποκρύπτεται το γεγονός ότι το προβλεπόμενο για «περιοδικές εκθέσεις, περιοδικές δράσεις και αναψυκτήριο» παλαιό Μουσείο (300 μ²) αποτελεί στην πραγματικότητα τον χώρο φύλαξης μιας πολύτιμης συλλογής επιγραφών και γλυπτών, για το μέλλον της οποίας με ακατανόητη αδιαφορία δεν γίνεται λόγος στα προγραμματιζόμενα, προφανώς καθώς προβλέπεται η εξορία της σε κάποια μακρινή αποκομμένη από το Μουσείο φυλασσόμενη αποθήκη.

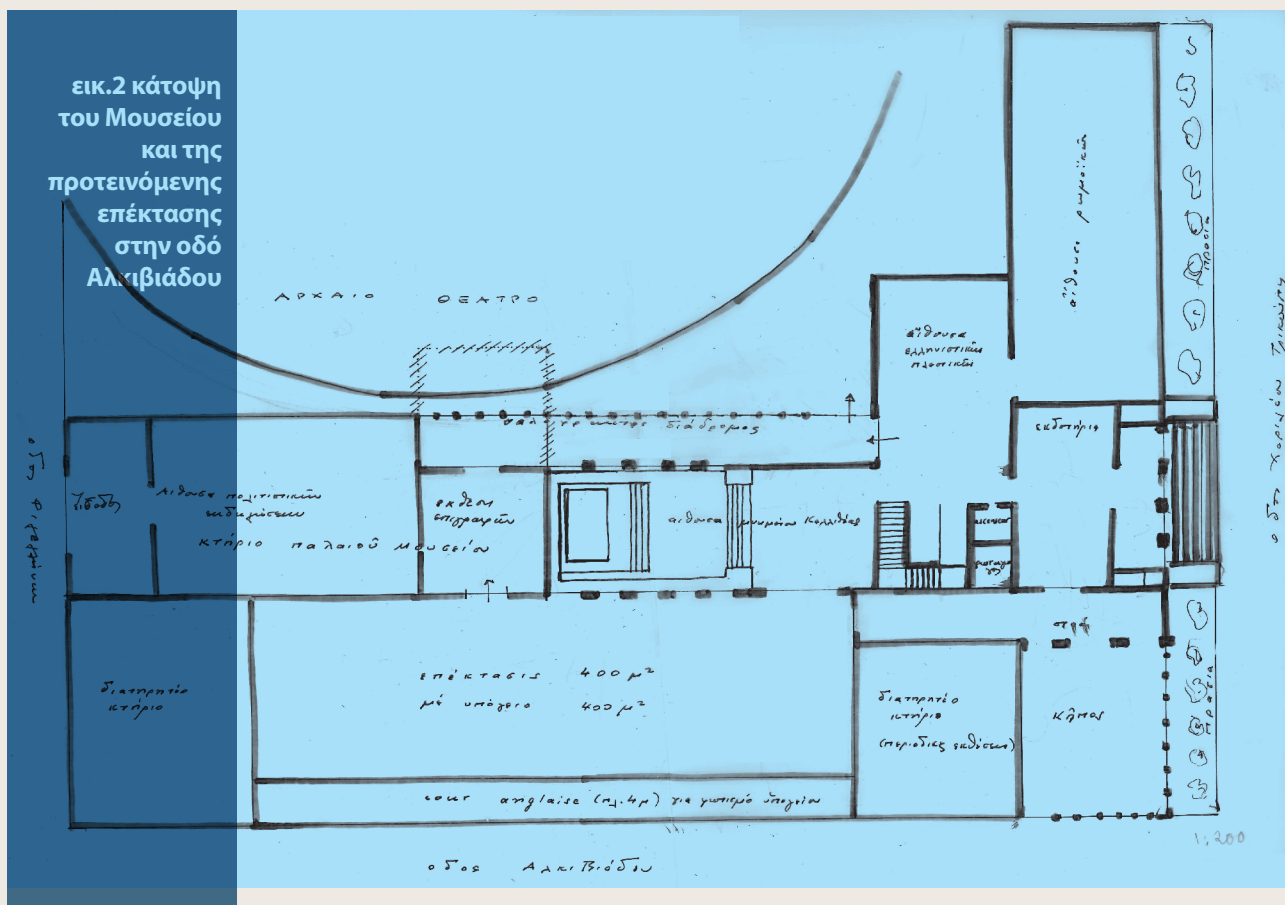
Έκπληξη και απορία προκαλούν για τον ίδιο λόγο και τα υπόλοιπα προγραμματιζόμενα έργα: η αναβάθμιση των αποθηκών και η μελέτη για επέκταση της έκθεσης, έργα τα οποία, εφόσον

δεν προβλέπουν, ούτε είναι δυνατόν διά μαγείας να πετύχουν τη δημιουργία νέων χώρων, παραμένουν πρακτικώς χωρίς αντικείμενο. Πράγματι, οι διαθέσιμοι χώροι αποθήκευσης στα υπόγεια του νέου Μουσείου για τα -καθημερινώς αυξανόμενα- κεραμικά κλπ ευρήματα των ανασκαφών της Εφορείας δεν ξεπερνούν τα περίπου 500 μ², έτσι ώστε τα νέα ευρήματα να αποθηκεύονται σε όποιους εξωτερικούς χώρους διαθέτει η Εφορεία (απαλλοτριωμένα ακίνητα, κοντέινερ κλπ). Όσο για την σχεδιαζόμενη επανέκθεση, είναι φανερό όχι μόνο για κάποιον που έχει ασχοληθεί με το Μουσείο, αλλά ακόμα και για τον επισκέπτη, ότι οποιαδήποτε προσθήκη νέων εκθεμάτων θα υποχρέωνε στην απομάκρυνση κάποιων από τα πολύ προσεκτικά επιλεγέντα αντικείμενα, διακινδυνεύοντας την ενότητα της έκθεσης.

Η όλη κατάσταση μοιάζει αδιέξοδη. Η λύση είναι ωστόσο προφανής και είναι εξοργιστικό να δαπανάται χρόνος και χρήμα

Τα ακίνητα αυτά -μία μονοκατοικία, μία πολυκατοικία και δύο προχειρώς στεγασμένα οικοπέδα, που χρησιμεύουν για την στέγαση των γραφείων και την αποθήκευση οσφράκων, εργαλείων κλπ. της Εφορείας θα μπορούσαν να δώσουν την αρμόζουσα

Στα σχέδια που παρατίθενται (**εικ. 1 και 2**) προσπάθησα να

Είναι δύσκολο να καταλάβει κανείς τον λόγο της επίμονης αναζητήσης- με εξαίρεση τη μοναδική υπαρκτή- κάθε άλλης δυνατής ή αδύνατης λύσης, ούτε να εννοήσει -δεδομένου ότι οι προϋπάρχουσες οικοδομές είχαν εδραστεί στην βραχοκιμιά- τους φόβους για το ενδεχόμενο καταστροφής αρχαίων ή καθυστέρησης για τον λόγο αυτόν του έργου- ούτε αποτελεί δικαιολογία το δήθεν τεράστιο κόστος του έργου. Τούτο, με βάση τα ισχύοντα για μεγάλες αίθουσες (€1.200 ανά τετρ. μέτρο) μπορεί πράγματι να υπολογιστεί χοντρικά σε περίπου € 480.000 ανά όροφο, δηλαδή για την εικονιζόμενη επέκταση των αποθηκών

Εκείνο λοιπόν που λείπει δεν είναι οι δυνατότητες, αλλά η απόφαση· και αυτή μπορεί να παρθεί μόνο με την ισχυρή έκφραση της θέλησης όλων των Πειραιωτών να δουν επιτέλους ολοκληρωμένο το έργο ενός από κάθε άποψη μοναδικού Μουσείου της πόλης τους. Ας ήταν το σημερινό άρθρο να αποτελέσει μια αποτελεσματική έκκληση για τη συστράτευση όλων μας σ' αυτόν τον σκοπό.

Επί τιμή Έφορος των Αρχαιοτήτων Πειραιώς

